

उज्यालोतिर

फोहर व्यवस्थापन र नदी सम्यता संरक्षणका
अनुकरणीय पहलहरू

उज्यालोतिश

फोहुर व्यवस्थापन र नदी सम्यता संरक्षणका
अनुकरणीय पहलहरू

नेपाल सरकार
शहरी विकास मन्त्रालय
अधिकार सम्पन्न बागमती सभ्यता एकीकृत विकास समिति
बागमती सुधार आयोजना थप आर्थिक लगानी
सामुदायिक नेतृत्व विकास मार्फत बागमतीको पर्यावरण सुधार कार्यक्रम

उज्यालोतिर

फोहर व्यवस्थापन र नदी सभ्यता संरक्षणका अनुकरणीय पहलहरु

लेखन

: निमेष रेग्मी

सल्लाह

: प्रभा पोख्रेल, डा. दुन्दीराज पाठक

विशेष सहयोग

: शेष नारायण महर्जन

मुद्रण

: प्रिन्ट प्लस प्रा. लि.

महाराजगञ्ज, काठमाडौं, फोन: ०१-५९००९८९

ईमेल: printplus01@gmail.com

परियोजना संयोजन:

एकीकृत विकास समाज नेपाल (आइडीएस नेपाल)

बागमती सुधार आयोजनाको सामुदायिक नेतृत्व विकास मार्फत बागमतीको पर्यावरण
सुधार कार्यक्रमका लागि आइडीएस नेपालद्वारा तयार पारिएको सामग्री

माघ २०८०

नेपाल सरकार
शहरी विकास मन्त्रालय
अधिकार सम्पन्न वाग्मती सम्यता एकीकृत विकास समिति
गुप्तबाटो काठ, काठमाडौं
२०७२

टेलिफोन नं.: ०१-४२२४२२४४
०१-४२२४२२४३
फैसल : ०१-४२२४२२४५

पा. संख्या:- ०८०/८९
वर्तमान नं.- ८८६

शुभकामना मन्त्रव्य

काठमाडौं उपायकारी शहरीकरण र जनसंख्या बढिको चरेटामा परेका नदीवालको संरक्षणले मात्र यो ठाउँको सम्पन्नतालाई संरक्षण गर्न सकिन्दै। न्यसका लागि नेपाल सरकारले तामो समयदेखि पहल गर्दै आएको छ। अधिकार सम्पन्न वाग्मती सम्यता एकीकृत विकास समितिको स्थापन यसी उद्देश्यसे भएको हो। समितिले आफ्ना स्थापनापछि नदी प्रणालीहरूलाई ढलासुक गर्न विभिन्न घरणमा उपलब्ध स्रोत र साधनको अधिकतम उपयोग गरी कार्य गर्दै आएको छ। नदी प्रणालीमा पानीको अपाव तीव्र शहरीकरण नदी सम्पन्नको उपेक्षा र सामरचाही नदी किनारा अतिक्रमण जस्ता खुनौलीहरूमध्ये समितिले कार्य गरिरहेको छ।

एकालिर ढल भुक्त गर्न वडी किनारामा ढल प्रणालीहरू रुदापना गर्ने फोहरयानी प्रश्नोधन केन्द्र स्थापना गरी प्रश्नोधित पानी भावे नदी प्रणालीमा विशाउने जीति लिइएको छ भने अकोलेर आम समुदायको सहयोग र साथ लिएर नदी किनारालाई फोहरसुक बनाउने प्रयास जारी छ। यस क्रममा वाग्मती सफाई अभियानाहरूको नेतृत्वमा आम जनसहभागितामा आर्थिरित साझाहरैक नदी सफाई कार्यक्रमले वाग्मती र यसका सहायक नदीहरूको पर्यावरण पुनः स्थापनाहा लागि अद्वितीय योगदान भरेका छन्। एकालिर नदी किनाराको अतिक्रमण र अव्यस्थित वसोवासीहरूका मुद्दा समाधान गर्नुपर्यन्त अवस्था छ।

वाग्मतीको अवस्था सुधार गरी वाग्मती सम्पन्नको जर्णाल गर्ने उद्देश्यसे वाग्मती कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरेका सहायता हातिल गर्न नेपाल सरकारले एरियाली विकास यैकाको अध्य तथा अनुदान सहयोगमा पहिलो परियमा वाग्मती सुधार आयोजना र दोस्रो घरणमा वाग्मती सुधार आयोजना वप आर्थिक समाजी भावीत कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। यो आयोजनाकाट वाग्मती नदीको जल प्रवाह बढिका लागि उपलो लेत्रमा आप बौद्ध निर्माण सम्पन्न भएको छ तथात्री नदीका विभिन्न खण्डहरूमा रेको धार्मिक र पुरातात्त्विक सम्पदा संरक्षण र योग्य गर्ने काममा 'उत्तरग्रामका सुधारका कार्यहरू भएका छन् भने गोकर्णदेखि चिनामगल पुलसम्मको लेत्रमा नदी किनारा सौन्दर्यीकरण कार्य भएको छ। यो लेत्रको नदी किनारामा पार्क बाटिका निर्माण किचपुत्री भवन, सार्वजनिक शौचालय निर्माण, पाटी निर्माण, साइकल सार्वजनिक लाई यस्तै खालका संरचनाहरू बागामती पुलदेखि बन्धुसम्म निर्माण भएका छन्। यो सुधु अन्तर्गत नै तामो समयदेखि खण्डहरू २८ बटा ऐलालसिक भाग्यका भएको छ, मन्दिर र सम्पदाहरूको पुनः निर्माण भएको छ। नदी

दिव्यांजलि शर्मा
दिव्यांजलि शर्मा

नेपाल सरकार
शहरी विकास मन्त्रालय
अधिकार सम्पन्न वाग्मती सभ्यता एकीकृत विकास समिति
गुरुवर्षी फाट, काठमाडौं

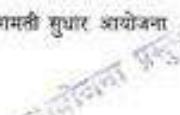
फोलोन नं: ०१-३११४२११
०१-३११४४११
फोक्स: ०१-३११४२११५

पा. संख्या -
बाजारी ३ -

प्राचलीलाई स्वच्छ राखे अभियानके क्रममा दुकुचाको फोहर बालीलाई प्रशोधन गर्नेका लागि फोहर फाली प्रशोधन केन्द्रको स्थापना कार्य भइरहेको छ । सरकारलाईको निर्माणसे मात्रै नदी प्राचलीलाई सफा र जीवनह फर्ने काठिन हुने तथ्यलाई मनन गरी समितिले आयोजना अन्तर्गत सामाजिक परिवासनमा जोड दिएको छ । समुदायिक नेतृत्व विकास मार्किन चाम्चालीको पर्यावरण सुधार कार्यक्रम आयोजनाको सामाजिक टोली हो जसले नदी बरपरका समुदायलाई फोहर नदी प्राचलीमा जानकाट रोक्नका लागि संघेत याने कार्यको नेतृत्व लिने विश्वास गरिएको छ । नदी सुधारको पहल घटकाट चै दुन्हु । घरको फोहर सही ढांगले व्यवस्थापन गर्न सकेको व्यवस्थामा सहर्वर्जनिक रूपले तथा नदीनालासम्म घरको फोहर पुर्वीन भए तथ्यलाई व्यापनमा राखी यो व्याकेज अन्तर्गत फोहर व्यवस्थापनका विभिन्न कार्यहरू भएका छन् । यसै क्रममा नदी बरपरका समुदायलाई फोहर व्यवस्थापनमा दोइत गर्न आयोजनाले कम्पोनेट बीनहरू खारीद यसी सामाजिक व्याकेज मार्फत नदी बरपरका समुदायमा सञ्चालित दरमा उपलब्ध गराउदि भएको छ । अधिकारी चरणमा यसी बहिरुको बीनको प्रभावकारीता बोरेमा यो पटक गरिएको व्यवस्थाले ही ढांगले फोहर घटाउन महत्वपूर्ण योगदान नरेको देखाएको छ । समुदायलाई दोइत नने क्रममा यो व्याकेजले व्यक्ति, समुदाय तथा संघसंस्थाकाट फोहरमैसँ व्यवस्थापनमा गरिएका प्रयासलाई समेतैर गर्न भासेको प्रकाशनले लप्सता अनुकाहलाई कर्मचारी बनेर अधि बदन रप प्रेरित गर्ने विधास लिएको छु । मुदिकारा समेटिएका उल्कट कार्य गर्ने व्यक्ति तथा स्वपालराजाई पस समितिको तरफाट हार्दिक बधाई जापन गर्दैछु ।

अन्तमा नदी सभ्यताको जर्नेका गर्ने र फोहर व्यवस्थापन उल्कटात विना हामी बारमती सभ्यताको परिकल्पना यसि गर्ने मार्फतैनै । अतः यहौका नदीबालालाई जीवनह राख्न र लिम्बाट प्राप्त हुने पर्यावरणीय सेवा प्राप्त गर्न हामी चाहेते बठोट गरी ।

प्रकाशी कट
(आयोजना निर्देशक)
बागमती सुधार आयोजना

प्रकाशकीय

बागमती सुधार आयोजना थप आर्थिक लगानी अन्तर्गतको सामाजिक परिचालन कार्यक्रम जसलाई सामुदायिक नेतृत्व विकास मार्फत बागमतीको पर्यावरण सुधार कार्यक्रम नामाकरण गरिएको छ, यस अन्तर्गत गरिएका विभिन्न पहलहरूमध्ये व्यक्ति, समुदाय तथा संस्थागत रूपमा फोहर व्यवस्थापनमा भएका सार्थक प्रयासलाई समेटेर प्रकाशन गर्ने पाएकोमा गौरवान्वित भएका छौं। यो अवसर प्रदान गर्ने नेपाल सरकार शहरी विकास मन्त्रालय अन्तर्गत सञ्चालित बागमती सुधार आयोजनाको सचिवालय र अधिकार सम्पन्न बागमती सभ्यता एकीकृत विकास समिति तथा एशियाली विकास बैंकप्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछौं।

आयोजनाले यस चरणमा खासगरी सिनामंगल-नखु खण्डमा बागमतीसँग जोडिएका क्षेत्रमा कार्य गर्नुपर्ने गरी एकीकृत विकास समाज नेपालको परामर्शदाता टोलीलाई सामुदायिक नेतृत्व विकास मार्फत बागमतीको पर्यावरण सुधार कार्यक्रमको कार्यादेश दिएको थियो। यो क्षेत्रमा काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर महानगरका आठ-आठ वडाका साथै कीर्तिपुर नगरपालिकामा तीन वडाको भौगोलिक क्षेत्र नदीसँग जोडिएका छन्। शहरी क्षेत्रको समुदाय परिचालन गर्नु आफैमा चुनौतिपूर्ण कार्य हो तर विगतमा पनि बागमतीको उपल्लो क्षेत्रमा सामाजिक परिचालन गरी विज्ञता आर्जन गरेको कारण यो टिमले अत्यन्तै घना वस्ती र शहरी जनजीवनमा स्थानीयसँग सहकार्य गर्ने जमको गन्यो, यस कामको थालनी भएरदेखि नै विश्वभर फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीका कारण समुदायमा हुने भेटघाट, छलफलमा आएको नियन्त्रणको मारबाट अत्यन्तै प्रभावित हुनुपर्यो। तथापि आयोजनाको उद्देश्य र मर्मलाई सार्थक बनाउन यो टोलीले निकै कष्टसाथ निर्दिष्ट कार्यहरु सम्पन्न गन्यो।

नदी सभ्यताको जगेन्तर्मा सचेतना विस्तार र फोहर व्यवस्थापन नै अहं सवाल हुन्। कार्यक्रम अन्तर्गत फोहर व्यवस्थापन सम्बन्धी सचेतना विस्तारका विभिन्न पहल, फोहर व्यवस्थापनका लागि वडास्तरमा स्रोतव्यक्तिको रूपमा अगुवाहरुको क्षमता विकास र परिचालन, विद्यालयहरूमा सचेतना कक्षाहरु, शिक्षकहरुका लागि प्रशिक्षण, नागरिक समाजका संस्थाहरुको सञ्जाल निर्माण र त्यस्तो सञ्जालमार्फत सहुलियत दरमा कम्पोष्ट वीन वितरण र थ्रीआर र कौशी खेतीका तालिम, कलिलै उमेरदेखि बानी व्यवहारमा परिवर्तनका लागि नमूना विद्यालय हरियाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम जस्ता कार्यहरु निरन्तर रहे। यस क्रममा व्यक्ति, समुदाय र संस्थाका फोहर व्यवस्थापनका उत्कृष्ट कर्महरूलाई

लिपिबद्ध गरी यो प्रकाशन यहाँसम्म ल्याएका छौं । यसले फोहर व्यवस्थापन बारे उत्सुक व्यक्तिहरूलाई यथेष्ट ज्ञान त दिने नै छ, साथमा यस्तो कर्म गर्ने कर्मशील योद्धाहरूलाई प्रोत्साहन मिल्ने विश्वास लिइएको छ । आयोजनाको सामाजिक परिचालन टोलीमा विज्ञता उपलब्ध गराउनुहुने फोहर व्यवस्थापन विज्ञ डा. ढुन्डीराज पाठक, लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण विज्ञ कल्पना प्रधान, सामाजिक परिचालन विज्ञहरु शंकर प्रसाद आचार्य र राजेन्द्र कुमार पण्डितका साथै सामाजिक परिचालकहरु शेष नारायण महर्जन र सरला पौडेललाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा, आयोजनाको यो प्रकाशन लेखनको अभिभारा लिनुहुने सञ्चारविद् निमेष रेग्मीलाई विशेष धन्यवाद । यो आयोजना कार्यान्वयनका क्रममा हामीलाई सहयोग, मार्गदर्शन गर्नुहुने आयोजना पूर्व निर्देशकहरु लिला प्रसाद ढकाल, नवराज प्याकुरेल, रविन्द्र बोहरा, दिलिप भण्डारी, सुवास बस्नेत र वर्तमान आयोजना निर्देशक चक्रवर्ती कंठ प्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु ।

- प्रभा पोखेल
टोली नेता,
सामुदायिक नेतृत्व विकास मार्फत बागमतीको पर्यावरण सुधार कार्यक्रम

विषय सूची

१.	फेरिएको बागमती	१
२.	नदी संरक्षणमा जनसहभागिता र सञ्चार	९
३.	शहरी लडाकु	१५
४.	जनप्रतिनिधिबाट सफाइ उद्यमी	२१
५.	ज्ञानुको दिव्यज्ञान	२६
६.	सिसडोलको सन्देश	३१
७.	फोहर व्यवस्थापनका लागि कवाडी संकलकहरूको योगदान	३५
८.	स्रोतमा फोहर वर्गीकरण नेप्सेम्याकको सफलताबाट सिक्न सकिने पक्षहरू	३८
९.	शहरबासीको डोको	४४
१०.	कुहिने फोहर ल्याण्डफिल नलैजाने कम्पनी	४८
११.	धनकुटा, इटहरी र हेटौडाले सिकाएका पाठ	५३

फेरिएको बागमती

बागमती नदी उहिलेजस्तो छैन । काठमाडौं उपत्यका पनि फेरिएको छ । यहाँ पचासको हाराहारीमा पुगेका जो कोहीलाई सोध्यो भने पनि उपत्यकाको बदलिएको अवस्थाको प्रमाण सहितको भोगाई उनीहरु दिनसक्छन् । थापाथलीको कालमोचनघाट छेउको बृहस्पति आश्रमका भक्त कृपणडोलबासी विष्णुभक्त तण्डुकारले कोटको खल्तीबाट उ बेलाको बागमतीको फोटो फिकेर देखाउनुभयो । फोटोमा थापाथली पुलभन्दा तल्लो भागमा नदीको बहाव रोक्न बाँसका बार लगाएको प्रष्ट देखिन्छ । पूर्व वडाध्यक्ष तण्डुकार यही हुर्किनुभयो । बागमतीमा पौडी खेलेको स्मरण मानष्टलबाट हटेको छैन । टेकुतिर जाँदा बढेमानको बागमतीमा माछा मार्नेहरु पनि देखिन्थे । कलकल पानी, कति कञ्चन थियो, अहिले त लाग्छ यो कुनै किंबदन्ती सुनिरहेका छौं । हो अहिले सबै अवस्था बदलिएको छ । बागमती बागमतीजस्तै छैन ।

उज्ज्यालोतिर

नदी प्रणालीमा आएको परिवर्तनले उहाँको मन खिन्न भएको छ । पुराना याद दिलाउने त्यस्ता तस्वीर उहाँसँग धेरै छन् । “अब ती दिन फर्केर आउने भएन, यहाँ पापीहरु धेरै भए”- उहाँ भन्नुहुन्छ ।

जलाधार विज्ञ मधुकर उपाध्याय लिखित “हिजोको बागमती आउदैन फर्केर” शीर्षक आलेख सेतोपाटीमा प्रकाशन भएको छ । थापाथली पुल भन्दा तल पुरानो बागमती तस्वीरः विष्णुभक्त तण्डुकार आलेखमा उपाध्यायले बागमतीको अतीत र अहिलेको विग्रेको अवस्थाप्रति आफ्ना बेचैनी प्रस्तुत गर्नुभएको छ । सानेपा राजतीर्थको प्राचीन तस्वीर र अहिलेको अवस्था तुलना गर्दै उहाँले लेख्नुभएको छ, “अहिले बागमतीको बहाव क्षेत्र मासेर अग्लाअग्ला घर ठड्याइएका छन्, बाटो बनाइएका छन्, पुल हालिएका छन् । चौतर्फी अतिक्रमणले नदी खुम्चिएको छ । जतिसुकै खुम्चिए पनि वर्षामा जब नदी उर्लिएर आउँछ, उसले आफू फैलिन बहाव क्षेत्र खोज्छ । त्यो बेला नदीले ती सबै संरचना सोहोरेर लैजान्छ, जुन संरचना उसको बहाव क्षेत्र ओगटेर बनाइएका छन् ।” उहाँले आलेखमा थुप्रै तथ्यहरु उजागर गर्नुभएको छ, जसले नदी, जमिनमुनिको बालुवाको तह, शहरका मानव निर्मित पोखरी, माछा, चरा लगायतको अन्तरसम्बन्ध खोल्न्हे प्रयास गरेको छ । पारिस्थितिक प्रणालीमा शहरीकरणले पारेको प्रभावले नदी प्रणाली सँगै यसले प्रदान गर्ने पर्यावरणीय सेवामा पनि अवरोध पैदा भएको छ ।

बागमती नदीको साइनो उपत्यकाको धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक र वातावरण लगायतका पक्षहरूसँग जोडिएको छ । उपत्यकाको पर्यावरणको व्यारोमिटरको रूपमा पनि यसलाई अर्थात्तने गरिन्छ । महाभारत पर्वत श्रृङ्खलाको शिवपुरी नागार्जुन क्षेत्रबाट सुरु भएर बग्ने बागमती नदीको बागद्वार देखि चोभार सम्मको लम्बाई ३५ किमी छ । उपत्यकाभित्रको जलाधार क्षेत्र करिब १५७ वर्ग किमीमा फैलिएको छ । नेपालका धेरै नदीहरु हिमालबाट उत्पन्न भएर बग्ने भएतापनि बागमती नदीमा हिउँको स्रोत नभएकाले वर्षाको पानी र त्यसबाट सिर्जित मूलमा बागमती आश्रिछ छिन् । यो नदीमा वर्षामा सरदर २७४ क्युसेक र सुख्खायाममा १६ क्युसेक पानी बग्छ (नेपाल सरकार, २००९) । यो बहाव कायम गर्न यो भेगमा वार्षिक रूपमा पर्ने करिब १४०० मिमि वर्षाले योगदान गर्दछ । नदी प्रणालीमा मिसिने मूलहरु वर्षासँगै पलाउँछन्, शहरलाई सुशोभित पार्दै चोभारबाट बाहिरिन्छन् ।

बागमतीमा सात सहायक नदी र पाँच खोला मिसिएका छन् । बागमती, विष्णुमती, धोबीखोला (रुद्रमती), मनहरा, नखुखोला, बल्खु र टुकुचा (इच्छुमती) मिसिएका छन् । गोदावरी, हनुमन्ते, साइला, महादेव र कोइकु खोलाको निकास पनि बागमतीमै मिसिन्छ ।

यी नदीनालाले यहाँको प्राकृतिक वातावरणलाई मनमोहक मात्र बनाएका छैनन्, लाखौं उपत्यकाबासीका लागि पर्यावरणीय सेवा प्रदान गरिरहेका छन् । तर विगत दशकहरुमा उपत्यकाको जनसंख्यामा तीव्र बढ्दि हुँदै गएको छ । सन् १९८१ मा ७ लाख ६६ हजार जनसंख्या रहेकोमा उपत्यको जनसंख्या सन् २०२१ को जगनणना अनुसार ३० लाख नाघिसकेको छ । (केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, २०२३) यहाँको जनसंख्या बढ्दिदर बार्षिक ४ प्रतिशत भन्दा माथि छ । शहरी जनसंख्याको चाप स्वभाविक रूपमा यहाँको वातावरण र प्राकृतिक स्रोतहरुमाथि परिरहेको छ । नदी क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापनको कमिका कारण नदीमा पानीको मात्रा, पानीको गुणस्तर, नदी क्षेत्रको वातावरण र महत्वपूर्ण संरचनाहरुको संरक्षणमा समेत जटिल समस्या देखिन थालेका छन् ।

बागमती सुधार आयोजना

उपत्यकाको बढ्दो प्रदुषण र तिनले नदी प्रणालीमा पारेको प्रभावलाई मध्यनजर गरी नदी सभ्यताको संरक्षणका गर्नुपर्ने कार्य समेटेर नेपाल सरकारले सन् २००९ मा बागमती कार्ययोजना तयार पारेको थियो । कार्ययोजनाले बागमतीका समस्याको पहिचान गरी तिनको समाधानका लागि सुझाव दियो । स्वच्छ, सफा र हरित नदी प्रणालीको पुनर्स्थापना यसको लक्ष्य रह्यो । बागमती नदीमा रहेका समस्याहरु कार्ययोजनाले यसप्रकार औल्याएको छ ।

- नदीमा ढल र फोहरमैला विसर्जन गरिनु
- बागमती नदीको बहाब घटाउ जानु,
- नदीको पानी र जलाधार क्षेत्रको गुणस्तर त्वस हुँदै गएको,
- जलजन्य जैविक विविधता सखाप हुनु,
- जलमार्ग साँघुरिदै र गहिरिदै जानु,
- नदी वरिपरिको भूमिको दुरुपयोग,
- साँस्कृतिक र ललितकलात्मक सौन्दर्यको मान्यता हराउदै जानु,

यसरी बागमती कार्ययोजनाको निश्कर्ष अनुसार शहरीकरणको मारमा परेको नदी प्रणालीलाई फोहर र दुर्गन्धमुक्त बनाएर बागमती सभ्यतालाई जीवन्त राख्न बागमती सुधार आयोजना कार्यान्वयन सुरु भयो । एशियाली विकास बैंकबाट ऋण र अनुदान प्राप्त गरी अघि बढाएको यो आयोजना अन्तर्गत पहिलो चरणमा बागमती सुधार आयोजना र दोस्रो चरणमा बागमती सुधार आयोजना थप आर्थिक लगानी कार्यान्वयन भएको छ । यस आयोजनाको कार्यान्वयन गर्ने निकाय शहरी विकास मन्त्रालय हो । आयोजनाको कार्यान्वयन तहमा अधिकार सम्पन्न बागमती सभ्यता एकीकृत विकास समिति, जल तथा उर्जा आयोग र सिंचाई विभाग सम्लग्न छन् ।

उज्ज्यालोतिर

धाप र नागमती बाँध

बागमतीमा सुख्खा याममा पानी बगाउने उपायको खोजी गर्ने क्रममा बागमतीको उपल्लो भाग शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र २४ मिटरको बाँध निर्माण गरी वर्षातको पानी संकलन गर्ने र सुख्खा याममा नदी प्रणालीमा त्यसलाई प्रवाह गर्ने कार्य अघि बढ्यो । अहिले धाप बाँध निर्माण कार्य सम्पन्न भई मानव निर्मित विशाल सरोवर बागमतीको शीरको शोभाको रूपमा खडा भएको छ । यो बाँध यस क्षेत्रको पर्यटनको केन्द्रको रूपमा विकास हुँदै गएको अवस्था छ । तर धाँप बाँधले मात्रै बागमतीमा पानीको प्रवाहमा यथेष्ट सुधार ल्याउन कठिन हुने कुरालाई ध्यानमा राखी धाप बाँधभन्दा तलको क्षेत्रमा नागमती बाँधको तयारी गरिएको छ । करिब ९४.५ मिटर अग्लो र ५५३ मिटर लम्बाई हुने यो बाँधले मात्रै बागमतीमा पानी प्रवाह गर्नसक्ने अध्ययनको निश्कर्ष छ । यो बाँध सम्पन्न भएको अवस्थामा हिउँदका ९ महिनामा बागमतीमा प्रति सेकेन्ड ४५० लिटरका दरले पानी छोड्न सकिने छ, साथै यसले सुन्दरीजलमा मेलम्ची आयोजनाको पानी प्रसोधन केन्द्रमा निर्माण हुने विद्युत गृहबाट १.८६ मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्न सकिने देखिएको छ । यी बाँधका मूल उद्देश्य बागमतीमा पानीको वहाव बढाउने भएतापनि यो बाँधले मेलम्ची खानेपानीमा समस्या आएका बखत वैकल्पिक स्रोतमा रूपमा उपत्यकाबासीलाई लाभ दिने देखिएको छ ।

नदी किनारा सौन्दर्यीकरण

विगतमा नदी किनाराका जग्गा उपयोग विहीन मात्रै भएन, ती फोहर थुपार्ने क्षेत्रमा परिणत भए । शहरको बीचबाट बहने नदीको किनारालाई आकर्षक बनाउने क्रममा आयोजनाले

गोकर्णदेखि सिनामंगलपुलसम्म र थापाथली पुलदेखि बल्खुसम्म नदीको दुवै किनाराको स्वरूप परिवर्तनको कार्य गरेको छ। केही वर्ष अधिसम्म फोहर फालिने र वरपर हिडडुल गर्दा दुगन्ध सहन नसकिने ठाउँहरुमा अब सुन्दर फूल फक्न थालेको छन्। पैदल मार्ग बनेको छ, जहाँ वरपरका बासिन्दाहरु बिहान बेलुका टहल्न निस्कन्छन्। साइकल लेनमा साइकल यात्रीहरु विचरण गर्दछन्। परम्परागत पाटीहरुमा फूर्सदिला नागरिकहरु गफिन्छन्। माकलबारी लगायत कृतिपय ठाउँमा बेलुकीपख हाटबजार नै लाग्छ। त्यो नदी फोहरको डंगुर रहेन, सेवा दिने थलो पनि बन्यो। मानिसको संस्कृति र भावनालाई नदीसँग जोड्ने यो आयोजनाको ध्येय थियो। नेपालमै पहिलो पटक नदी किनारा सौन्दर्यीकरणले नदीको आकर्षण मात्र बढाएन वरपरका बासिन्दाहरुको मुहारमा चमक ल्यायो। केही वर्ष अधिसम्म नदी वरपरका घरमा भाडा लाग्दैनथियो तर अहिले मानिसहरुलाई यो खुल्ला ठाउँले आकर्षण गरेको छ। नदीका दुवै किनारामा ढल विच्छ्याइएको छ, नदी वरपरको जग्गा अतिक्रमण रोक्न सडक निर्माण सँगै यस्ता हरियाली क्षेत्रले बागमती किनारको मुहार फेरिएको छ।

सुधारिएको नदी किनाराको व्यवस्थापन

सजिसजाउ भएका नदी किनारामा निर्मित संरचनाहरुको दीर्घकालीन व्यवस्थापन निकै पेचिलो हुन्छ। जनसहभागितामा आधारित व्यवस्थापन नभएको अवस्थामा बनेका संरचनाहरु जीर्ण अवस्थामा पुर्छन्। तिनको नियमित रेखदेख, मर्मत संभार लगायतका कार्यहरुका लागि आयोजना र बागमती समितिले स्थानीय निकायसँग सहकार्य गर्ने नीति लिएको छ। यसै क्रममा बागमती नदीको गोकर्णश्वर नगरक्षेत्रभित्रको सुधार गरिएको खण्डको व्यवस्थापन गोकर्णश्वर नगरले गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। यसका लागि बागमती समिति र नगरपालिका बीच लिखित समझौता भएको छ। त्यसैगरी कागेश्वरी मनोहरा क्षेत्रभित्रका सुधारिएका संरचनाहरुको प्रयोग, संरक्षण र मर्मत संभारका लागि पनि कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिकासँग समझौता गरिएको छ। थापाथली देखि बल्खु क्षेत्रका नदी वरपरका संरचनाहरुको सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि पनि काठमाडौं र ललिपुर महानगरसँग साझेदारी गर्ने नीति अख्तियार गरिएको छ। ती नगरले स्थानीय सरोकारवाला व्यापारिक प्रस्तिष्ठानसँग मिले नदी किनारको संरक्षण र उपयोग गर्न सक्नेछन्।

ऐतिहासिक पुरातात्त्विक सम्पदाहरुको पुनर्स्थापना

बागमती नदी मात्रै सफा र सुन्दर बनाउनेमा मात्र ध्यान नदिएर आयोजनाले नदीसँगै वरपरका सम्पदाहरुको विकास, पुनर्स्थापना र सञ्चालनका पनि ध्यान केन्द्रीत गरेको छ। खासगरी थापाथलीदेखि टेकु दोभानसम्म काठमाडौं महानगरपालिकाभित्र पर्ने क्षेत्रमा यस्ता धेरै ऐतिहासिक तथा पुरातात्त्विक सम्पदाहरु रहेका छन्। उचित मर्मत संभार र सञ्चालनको अभावमा ती संरचनाहरु प्रायः जीर्ण अवस्थामा थिए, अझ २०७२ को भूकम्पले भृत्यकएका कृतिपय संरचनाहरु पुनः निर्माणको पर्खाइमा थिए। आयोजना सुरु हुँदासम्म यस्ता करिब ५३ वटा संरचनाहरु पहिचान भएकोमा आयोजनाले थप आर्थिक

आहा बागमती !

विमा र रश्मी गोकर्णेश्वरका बासिन्दा हुन् । दुवैजना भर्खर प्लस टु दिएर बसेका । उनीहरु फुर्सदमा बागमतीको किनारमा जान्छन् । नदी किनारमा बसेर टिकटक बनाउँछन् । प्रकृतिसँग रम्छन् । हासखेल गर्छन् ।

भोजपुरकी अम्बिका तामाङ अत्तरखेलमा रहेको नेपाल मेडिकल कलेजमा काम गर्छिन् । उनी गोकर्णेश्वर क्षेत्रको बागमती किनार नजिकै बसोबास गर्छिन् । बेलुका ५ बजेसम्म उनी व्यापारको तयारी गर्छिन् । साँझ पौने पाँच बजे हरदिन उनी ठेला गुडाउँदै बागमतीको किनारमा पुगिछन् । पारी माकलबारी तिर बागमती नदीको किनारमा हरेक साँझ सानोतिनो मेला नै लाग्छ । वारि अम्बिकाको ठेलापसलमा पानी पुरी, चना चटपटे लगायतका खानेकुराहरु खान ग्राहकहरु आउँछन् । नदीको खुल्ला किनारमा चपपटे व्यापारले उनको परिवार चलाउन सघाएको छ । उनी त्यहाँ फोहर हुन्छ कि भनेर सचेत छिन् । हरदिन उनी आउने बित्तिकै दोकान वरपरको ठाउँमा सफा गर्छिन् । त्यहाँ रोपिएका विरुवामा कसैले असर गर्छ कि निगरानी गर्छिन् । हेर्नुस त सर हिजो साँझ घर जाँदा त्यो विरुवा राम्रो नै थियो आभ त चुडिदिएछन् चुडिएको विरुवा देखाउँदै उनले भनिन् ।

बागमतीको नदी किनार सफा भएपछि अम्बिका जस्ता धैरै महिलाहरु साँझतिर नदी किनारमा व्यवसाय गर्छन् । राम्रै आम्दानी हुँदैछ । उनीहरु भन्छन् नदी किनार यस्तै भइरहे त हुने थियो । अम्बिकाको पनि राम्रै व्यापार हुन्छ । भाडा तिर्न परेको छैन । नदी किनार यस्तै

सफा र .मनोहक भए थोरै भाडा तिरेरै भएपनि साँझपख दोकान गर्न हुन्थ्यो, उनी भन्छन् ।

सिनामंगलदेखि उत्तर गोकर्णसम्मका धेरै ठाउँहरुमा आजभोलि साँझतिर यस्तै मेला लाग्छ । यो ठाउँमा नदी किनार सुन्दर छ र फोहर र दुग्न्धबाट मुक्त भएकी बाग्मती सूर्योस्त हुनै लाग्दा लज्जावती बन्छन् । बद्दो गर्मी र दिनभरको घर, कार्यालयको व्यस्ततामा ठहल्ने ठाउँको रूपमा नदी किनार परिणत भएको छ । गोकर्णको पुरानो व्यारेज भकिभकाउ भएको छ । छेउमा आकर्षक क्रियापुत्री घर बनेको छ । अलि तल परम्परागत शैलीमा बनेको अपांगमैत्री शौचालय छ । अनि ठाउँठाउँमा परम्परागत विश्रामस्थल वा पाटी । आहा क्या राप्रो बाग्मती ।

नेपाल सरकार शहरी विकास मन्त्रालय अधिकार सम्पन्न बाग्मती सभ्यता एकीकृत विकास समितिलाई यसको श्रेय जान्छ । एशियाली विकास बैंकको ऋण र अनुदान लिएर सञ्चालन भइरहेको बाग्मती सुधार आयोजनाबाट नदी किनारा सौन्दर्यीकरणको कार्य सम्पन्न भएको छ । नदी वरपर फुटपाथ छ । साइकल लेन छ । शौचालय, विश्रामस्थल आदि छन् । शहरको स्वरूप बदलिएको छ । आयोजनाले सिनामंगल उत्तर गोकर्णसम्मको ७.५ किमी नदीको दुवै किनारा सिंगारेको छ । थापाथली पुलदेखि बल्खुसम्मको क्षेत्रमा पनि यस्तै सिंगारपटार भएको छ ।

(तस्वीर: चन्द्रशेखर कार्की)

साभार: दृष्टिभी डट कम <https://www.drishyatv.com/news/9589>

उज्यालोतिर

लगानी अन्तर्गत २८ वटा सम्पदाहरु पुनर्निर्माण गरेको छ । गुठी संस्थान र पुरातत्व विभागसँगको समन्वयमा ती सम्पदाहरु पुरानै अवस्था र नेपालको मौलिक शैली भल्क्ने गरी पुनर्निर्माण गरिएका छन् । आयोजनाले उल्लेखित क्षेत्रमा शिव मन्दिर, राजभन्डारी सत्तल, लक्ष्मेश्वर पुजारीसत्तल, चौधेरा सत्तल, पञ्च नारी सत्तल, मुन्त्युघाट सत्तल, कार्की सत्तल, मानन्धर सत्तल, पुरोहितघाट सत्तल, वेष्ट सत्तल पुनःनिर्माण सम्पन्न गरेको छ । तीन देवल मन्दिर, तीन देवल सत्तल, बम विकदेश्वर प्रवेशद्वार, बम विकटेश्वरको पर्खाल, पञ्चलिङ्गेश्वर मन्दिर, धर्मशाला सिताराम मन्दिर र सत्तल, हनुमान मन्दिर नारायण सत्तल, माथेमा सत्तल, कृष्ण सुभद्रा मन्दिर, कालमोचनघाट सत्तल, सन्यासी सत्तल वैरागी सत्तल र उदासी सत्तलको पुनर्स्थापना गरेको छ ।

टुकुचा फोहर पानी प्रसोधन केन्द्र

बागमतीका सहायक प्रणालीहरुमा बग्ने अत्यन्तै फोहर पानीलाई शुद्धीकरण नगरी बागमतीमा सफा पानी बगाउने सपना साकार पार्न असंभव छ । शहरको घना बस्तीबीचबाट बग्ने टुकुचा किनारमा ढल प्रणाली स्थापना नभएकोले टुकुचाबाट बागमतीमा मिसिने पानीलाई प्रसोधन गर्ने योजना साथ कार्य अघि बढेको छ । यस क्रममा टुकुचा र बागमतीको संगमस्थलमा दैनिक १७.३ मिलियन लिटर प्रसोधन क्षमताको फोहर पानी प्रसोधन केन्द्रको स्थापना गर्नका लागि आवश्यक सबै तयारी पुरा भई निर्माण व्यवसायी परिचालन भइसकेको छ । निर्माण पश्चात पाँच वर्षसम्म सञ्चालन गर्ने गरी बनाइन लागेको यो संरचना करिब ५ हजार ५ सय बर्गमीटर क्षेत्रफलमा फैलने छ । फोहर पानी प्रसोधन इकाइको अधिकांश भाग भूमिगत रहनेछ, भने बाहिरको नदी किनाराका क्षेत्रहरुमा सौदर्यीकरण गरिनेछ । यो कार्य सम्पन्न हुँदा टुकुचाबाट बागमतीमा मिसिने पानी प्रसोधनपछि मात्रै नदी प्रणालीमा पठाइने छ ।

यसरी दुई चरणमा बागमतीका निश्चित भागहरुको सुधारमा आयोजना केन्द्रीत छ । यी सुधारहरुका लागि सुरुमा बागमती सुधार आयोजनाको लागत ३६ मिलियन डलर थियो । बागमती सुधार अयोजना थप आर्थिक लगानी अन्तर्गत गरिने कार्यहरुको लागत ७८.८ मिलियन डलर छ ।

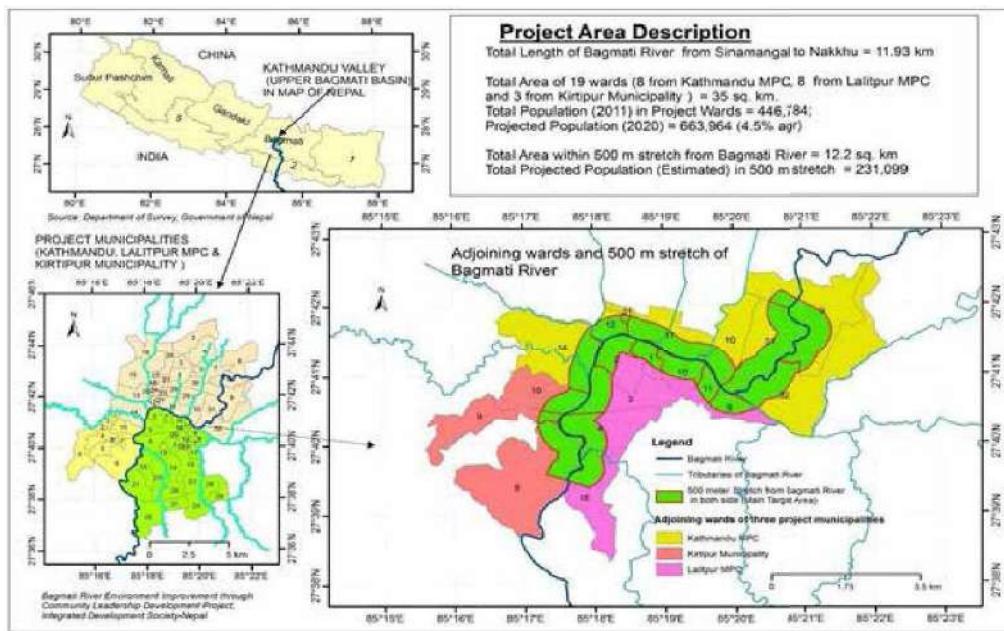

नदी संरक्षणमा जनसहभागिता र सञ्चार

नेपालका विकास आयोजनाहरूमध्ये बागमती सुधार आयोजनाको प्रकृति नै विशिष्ट खालको छ । देशको राजधानीमा रहेको नदी प्रणालीको सुधारका लागि विभिन्न भौतिक संरचनाहरूको निर्माण गर्ने लक्ष्य आयोजनाले लिएको छ । यस्ता भौतिक संरचनाहरू यहाँका लाखौं बासिन्दाहरूका लागि बनाइएका छन् । तिनको संरक्षण र सञ्चालनमा अधिकार सम्पन्न बागमती सभ्यता एकीकृत विकास समितिले जिम्मेवारी बहन गर्दै, समितिले त्यस्तै जिम्मेवारी नदी वरपरका समुदायबाट पनि अपेक्षा गरेको छ, अर्थात् नदी पर्यावरण संरक्षणमा स्थानीय जनताको सहभागिता । विगत वर्षहरूमा फोहरले दुर्गम्भित बनेको नदीका फोहर उठाउनका लागि स्वयंसेवी सरसफाई महाअभियान रूपमा जारी छ । अभियानले आम जनताको बानीव्यवहार र सोचमा परिवर्तन ल्याउन लागि उल्लेखनीय योगदान गरेको छ । नागरिक स्तरको यो अभियानलाई समितिले हर तरहले सहयोग गर्दै आएको छ ।

उज्यालोतिर

आयोजना स्तरका गतिविधिहरु अघि बढाउने क्रममा स्थानीय जनताको सहभागिता र फोहर व्यवस्थापनका केही नविन प्रयासहरु व्यवस्थित रूपमा अघि बढाउने कार्य अघि बढ्यो । सामुदायिक नेतृत्व विकास मार्फत् नदीको पर्यावरण सुधार कार्यक्रम यही प्याकेज हो जुनमार्फत् नदी सभ्यता प्रवर्द्धन, फोहर व्यवस्थापन तथा नागरिक समाजको सञ्जालको निर्माण र क्षमता विकासका कार्यहरु भएका छन् । आयोजनाको सुरुको चरणमा पनि सुन्दरीजलदेखि सिनामंगलसम्म यस्तै कार्य भएको थियो । त्यसका सिकाइहरुका आधारमा यो पटक सिनामंगल देखि नखु दोभानसम्म सामाजिक परिचालन मार्फत स्थानीयबासिन्दासम्म पुग्ने, उनीहरुलाई सचेत पार्ने र नदी संरक्षणमा उर्जा पैदा गर्ने जमको आयोजनाले गरेको थियो ।

सिनामंगलदेखि नखु दोभानसम्मको क्षेत्रमा काठमाडौं महानगरपालिका, ललितपुर महानगरपालिका र कीर्तिपुर नगरपालिकाहरु पर्छन् । यी नगरका १९ वडाका भौगोलिक क्षेत्रहरु भएर बागमती बहन्छन् । स्वभावतः नदीको दूरावस्था वा राम्रो अवस्था त्यसका सकारात्मक तथा नकारात्मक असरहरु त्यस वरपरका स्थानीयमा सबैभन्दा बढी हुन्छ । अकार्तिर नदी वरपरको क्षेत्रलाई सफा र स्वच्छ राख्न सहयोग र पहरेदारी गर्ने महत्वपूर्ण भूमिका पनि यहीका बासिन्दाको हुन्छ । यही तथ्यलाई मनन गरी आयोजनाको सामाजिक परिचालनका कार्यहरु यिनै वडाहरु केन्द्रीत गरिएको हो ।

आयोजनाको सरोकारवाला सञ्चार रणनीतिले समुदायको सहभागिताका लागि तीन चरणहरूको परिकल्पना गरेको छ । पहिलो चरणमा नदी प्रणालीको महत्व, उपयोग र त्यसले स्थानीयबासिन्दामा पुऱ्याउने लाभका बारेमा उनीहरूमा जानकारी हुनुपर्ने तथ्य समेटेको छ । खासमा जनसहभागिता प्रवर्द्धनको यो सुरुको चरण हो । त्यसका लागि आयोजनाले नदी प्रणालीको औचित्य र यसका फाइदा, फोहर व्यवस्थापनका विद्यमान अवधारणाहरू र नदी सुधारका लागि गरिने कार्यहरू सहितको प्याकेज निर्माण गरेको थियो । त्यस्ता प्रस्तुतिहरू सबै बडाहरूमा गरिएका छन् । समुदायको सचेतनाको प्रमुख थलो विद्यालयबाट प्रवाह हुने यस्ता सन्देशले स्थानीयबासि लाई सचेत पार्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । यही तथ्यलाई ध्यानमा राखी आयोजनाको टोलीले यो क्षेत्रका अधिकांश विद्यालयहरूमा पुगेर हजारौं विद्यार्थीहरूलाई नदी पर्यावरण संरक्षणमा हाम्रो दायित्वका बारेमा प्रशिक्षित गरेको छ ।

सन्देश प्रवाहको क्रममा त्यसमा सामेल गरिएका जानकारीमूलक सामग्रीहरूको अहं भूमिका हुन्छ । विद्यालय स्तरमा सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरूमा सहभागीहरूको रुचि, प्रवाह गर्न सन्देशलाई ग्रहण गर्ने वातावरण सिर्जना गर्नका लागि सोही अनुसार योजना गरिएको थियो । शहरी क्षेत्रका विद्यालयहरूमा रहेका बालबालिकाहरूमा नदी प्रणालीको साथै काठमाडौंका नदीनालाका नाम कै बारेमा पनि जानकारी नभएको पाइयो । नदी प्रणालीले प्रदान गर्ने पर्यावरणीय सेवाहरूका बारेमा त भन् उनीहरूमा स्पष्टता पाइएन । यो तथ्यसँग जुध्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने टिमले जानकारीमूलक प्रस्तुति तयार पारेको थियो । त्यो भन्दा पहिले धाप बाँध देखि नदीका किनारामा अहिले भइरहेका सुधारलाई समेटिएको वृत्तचित्र देखाइएको थियो । त्यसपछि अन्तरक्रियात्मक प्रस्तुतिकरण गरियो । अन्तमा वृत्तचित्र र प्रस्तुतिकरणमा सामेल विषयवस्तुमा आधारित रहेर खेल विधिमार्फत प्रस्तुतिकरणको मूल्यांकनको कार्य भयो । हुन त यो खेल प्रस्तुतिकरण पश्चातको हाजिरी जवाफ थियो । तर यसले विद्यार्थीहरूको स्तरदेखि, प्रस्तुतिकरणको माहौल, विषयवस्तुको सिकाई जस्ता धेरै पक्षहरूमा आयोजनाको टोलीलाई पृष्ठपोषण गरेको थियो । सहभागीहरूलाई कार्यक्रमको अन्तमा राखिएको खेलमा सहभागी भएर पुरस्कार जित्ने सन्देशले कार्यक्रम अवधिभर उनीहरूको ध्यान खिच्न सहयोग गरेको थियो । वास्तवमा आयोजनाको मनोरञ्जन र सूचना सँगै प्रवाह गरेर बानीव्यवहारमा परिवर्तन गराउने यो छट्टै प्रयोग थियो ।

सामाजिक सचेतनाका लागि गरिने यस्ता कार्यहरूको परिणाम तत्कालै देखिने विषय त होइन तरपनि आयोजनाको टोलीले सोचाइमा आएका तत्कालका परिवर्तनहरूलाई अनुभव गरेको थियो । कार्यक्रमको अन्तमा सोधिएका पाँचवटै प्रश्नहरूको उत्तर दिने थुप्रै विद्यार्थीहरू थिए, जसले उनीहरू प्रस्तुतिकरणका क्रममा ध्यानपूर्वक सन्देशहरू ग्रहण गरिरहका छन् भन्ने देखाउँछ । केही सहभागीहरूले यो कार्यक्रमपछि नदीमा फोहर नगर्ने, आफ्ना परिवारमा पनि

उज्यालोतिर

यो सन्देश पुऱ्याउने र कसैले फोहर गरेको देखेमा प्रश्न उठाउने प्रतिवद्धता प्रकट गरेका थिए । विषयवस्तुमा सामेल फोहर व्यवस्थापनको थी आर (फोहर कम गर्ने, पुऱ्योग गर्ने र प्रसोधन गर्ने) बारेमा जानकारी प्राप्त गरेपछि कतिपय विद्यालयहरुमा कक्षा कोठामा नै फोहरलाई वर्गीकरण गर्न दुईवटा वीनहरुको व्यवस्था पनि भयो । यी आयोजनाले विद्यालय र बालबालिकाहरुका बीचमा पैदा गरेको जागरणका केही उत्साहजनक विषयहरु थिए । यसै क्रममा आयोजनाले नदी प्रणालीको सफाइ, फोहर व्यवस्थापन र हरित विद्यालय प्रबद्धनको लक्ष्य राखेर परियोजना क्षेत्रभित्रका २४ विद्यालयका शिक्षकहरुलाई प्रशिक्षक प्रशिक्षण पनि उपलब्ध गराएको थियो । विद्यार्थीहरुलाई हरियालीको महत्वबोध गराउने उद्देश्यले छनौटमा परेका विद्यालयहरुमा हरित उद्यान निर्माण गरिएको छ ।

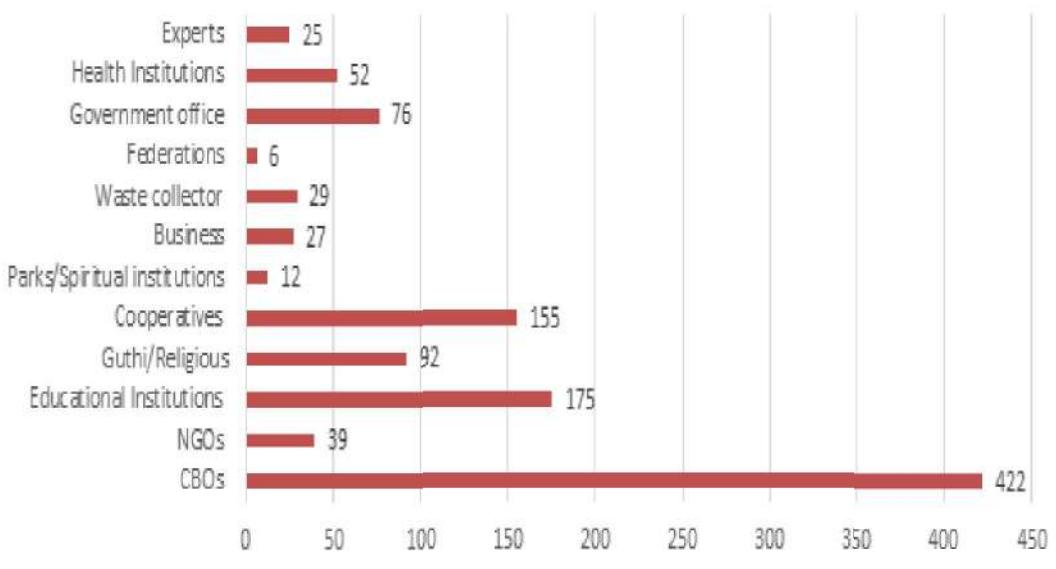
आयोजनाको सञ्चार रणनीतिले परिकल्पना गरेको दोस्रो चरण सचेतीकरण हो । प्रवाह गरिएका सूचना तब प्रभावकारी हुन्छ जतिवेला त्यसले समाजमा जागरण ल्याउँछ । प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा गरिएका छलफलले नदी वरपरका बासिन्दाहरुमा नदी पर्यावरण संरक्षण बारेमा अत्यन्तै सुखद ज्ञान प्रवाह गरेको पाइएको छ । त्यसमा बागमती सुधार आयोजना मात्र नभएर नदी सरसफाइ महाअभियान लगायत अन्य क्षेत्र र सञ्चार माध्यमहरुबाट

भएका प्रयासहरुको पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण भूमिका छ ।

अन्तिम चरण जब कुनै विषयवस्तुका बारेमा जानकारी हुन्छ, उनीहरु सचेत हुन्छन् तब परिवर्तनका लागि गरिएकमा प्रयासहरुमा हातेमालो सुरु हुने अवधारणा छ । यसै अनुरुप बागमती सुधारका प्रयासहरुमा पनि विभिन्न चरणमा समुदायको सहयोग र होस्टेमा हैंसे रहेदै आएको छ ।

शहरी क्षेत्रमा नागरिक समाजलाई झक्कक्याउने, उनीहरुलाई संगठित बनाउने र परिवर्तन कर्ममा लाग्न प्रेरित गर्ने उद्देश्यसहित सामाजिक परिचालनको कार्य अघि बढ्यो । यसको पहिलो खुटिकलाको रूपमा सरोकारवालाहरुको सूची अद्यावधिक गर्ने कार्य भयो । विश्वव्यापी कोभिड -१९ का कारण आवागमनमा लगाइएका रोकका बाबजुद सम्बन्धित कार्यालयहरुसँगको निकट समन्वयमा नागरिक समाजका सरोकारवालाहरुको सूची तयार पारियो । यस्तो सूचीमा परेका नागरिक समाजका संस्थाहरुमध्येबाट नदी प्रणाली सुधारमा कार्य गर्न इच्छुक वा गरिरहेकाहरुको पहिचानका लागि वडा स्तरको नागरिक समाज भेला गरी बागमती सुधार आयोजनाले गरिरहेका कार्यहरु सहित छलफल भयो । यसरी विभिन्न चरणको प्रयासपश्चात नागरिक समाजका विभिन्न १२ प्रकारका संस्थाहरुसँग बागमती सुधारका लागि कार्य गर्न सकिने तय भयो ।

सरोकारवाला पहिचान अध्ययन नतिजा

उज्यालोतिर

अध्ययन अनुसार १ हजार १ सय १० संस्थाहरु प्रारम्भिक रूपमा पहिचान भए । यसरी पहिचान भएका संभाव्य सहयात्रीहरुमध्ये करिब ३८ प्रतिशत त स्थानीय सामाजिक संस्थाहरु जस्तै टोल विकास समूह लगायतका थिए । त्यसमा दोस्रो ठूलो हिस्सा शैक्षिक प्रतिष्ठान (१६ प्रतिशत) छ । ती मध्ये वडा स्तरको छलफलबाट ५०९ वटा संस्थाहरु सरोकारवालाको रूपमा छनौट भई उनीहरुको सहभागितामा वडा स्तरमा रहेका नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरुको भेला आयोजना गरियो । त्यस्तो भेलाले वडा स्तरको नागरिक समाज सञ्जाल गठन गरेको थियो । वडा स्तरको सञ्जाल स्थापना पश्चात केन्द्रीय स्तरमा पनि नागरिक समाज सञ्जालको स्थापना भयो । यो सञ्जालमा कार्य गर्नेहरुका लागि क्षमता विकासका विभिन्न कार्यक्रमहरु पनि आयोजनाले अघि बढायो । यसलाई संस्थागत रूपमा विकास गर्न विधान, विनियमको व्यवस्था गरी दर्ता प्रकृया अघि बढाउन सहयोग गरियो, यसरी बागमती सभ्यता र वातावरण संरक्षण समाजको नाममा नागरिक समाज सञ्जालको स्थापना भयो ।

नदी क्षेत्र संगठनको तल्लो प्रारूपको तयारीका क्रममा यो सञ्जालको विकास गरिएको हो । यस्तै सञ्जाल सुन्दरीजल-सिनामंगल खण्डमा पनि छ, जसले बागमतीको मुहानदेखि नै सफाई हुनुपर्छ भनेर हरेक साता उत्तरी खण्डमा सरसफाई अभियानको अगुवाई गरिहेको छ । नागरिक समाजको सञ्जालले नदी क्षेत्र संगठनको रूपमा नदी पर्यावरण सुधार, नदीमाथिको अतिक्रमणमाथि खबरदारी गर्ने र मूल रूपमा वरपरको समूदायको भान्छाको फोहर नदीमा मिसिन नदिन अगुवाई लिने हो भने बागमती सुधारमा धेरै सफलता प्राप्त हुनसक्नेछ ।

आयोजनाले विभिन्न चरणमा सञ्चालन गरेका फोहर व्यवस्थापन प्रशिक्षक प्रशिक्षण पश्चात अहिले बागमती किनार वरपरका समुदायका धेरै अगुवाहरु फोहर व्यवस्थापनका लागि आफ्नो वडालाई सहयोग गर्न सक्ने भएका छन्, प्रशिक्षण सबै चलाउन सक्ने भएका छन् । आनीबानी परिवर्तन गरी नदी प्रणालीलाई फोहरमुक्त राख्न यसले पनि सघाएको छ । नागरिक समाजको सचेतना र खबरदारीले बागमतीमा आउने सुधार र यहाँका बासिन्दाको बानीव्यवहारमा खासगरी नदी र खुल्ला ठाउँमा फोहर मिल्काउने व्यवहारमा आउने परिवर्तन हेर्नका लागि अझै केही समय प्रतीक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

शहरी लडाकु

काठमाडौं उपत्यका सहित नेपालका हरेक भाग तीव्र गतिमा शहरीकरणतिर अग्रसर छन्। शहर विस्तारको दर पनि उच्च छ। शहरको उच्च बृद्धिदर र आकासिँदो जनसंख्यालाई थेग्न पूर्वाधारहरु सिमित छन्। यसको मार यहाँका सिमित प्राकृतिक सम्पदाहरुमा पर्दैछ। शहरी क्षेत्र वरपरको वन र नदीनालाले शहरीकरणलाई जिस्क्याइरहे जस्तो देखिन्छ। फोहरमैलाले आकान्त नभएका कुनै शहर छैनन्। शहरमा फोहर विसर्जन स्थलको खडेरी छ। सोतको कमि छ। विवाद छ, शहर फोहर छ अनि त्यहाँका खुल्ला ठाउँहरु र नदीनाला पनि फोहर छन्, यसको पर्यार्थ काठमाडौंका नदीनाला नै छन्।

उज्यालोतिर

काठमाडौंमा रहेका नदी प्रणालीहरु यहाँको सभ्यताका पहिचान हुन् । शहरीकरणसँगै ढल र फोहरको थुप्रोले यिनको अस्तित्वमाथि खतराको घन्टी बजेको छ । त्यसको निवारण त गर्नैपर्छ । समस्या सँगै समाधान पनि छन् । समाधानको पहिचान र कार्यान्वयन अहिलेको माग हो । काठमाडौंका नदीहरुको समस्याको पहिचान पनि भएको छ । बागमती कार्ययोजनामा^१ले त्यसको समाधान पनि सुझाएको छ । त्यसको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले एशियाली विकास बैंकको ऋण र अनुदान प्राप्त गरी अधिकार सम्पन्न बागमती सभ्यता एकीकृत विकास समिति मार्फत् बागमती सुधार आयोजना कार्यान्वयन अघि बनाएको छ । सुख्खायाममा पनि पानीको पर्याप्तता बढाएर नदी पर्यावरण पुनर्स्थापनाको लक्ष्य अघि बनेको छ । सामाजिक परिचालनका कार्यहरुको संयोजनका लागि फोहर व्यवस्थापन तथा सामाजिक परिचालन प्याकेज कार्यान्वयन गरिएको छ । यो प्याकेज मार्फत वरपरको फोहर बागमती नदी प्रणालीमा मिसिन नदिन विभिन्न सिकाइहरु स्थापित गर्ने प्रयास भयो ।

सोचेजस्तो सजिलो छैन शहरको फोहर व्यवस्थापन । लाखौं मानिसहरु फोहर गर्ने अनि नगरपालिकाका सिमित कर्मचारी तथा सफाइकर्मीले ती फोहर उठाउने । फोहर फाल्ने ठाउँ पाउन उस्तै सास्ती । यस्ता हन्डरसँग जनप्रतिनिधिहरु साक्षात हुन थालेको दशकौ भयो, समस्या जहाँको त्यहीं छ । शहरबासीलाई दीर्घकालीन समाधान चाहिएको छ । अर्कातिर उपभोक्ताको क्रयशक्ति बढौं जाँदा फोहरको मात्रा पनि बढौंछ, समस्या चुलिईंदै

^१ बागमती र यसका सहायक नदीको समस्याका कारण र सुधारका उपायहरु समेटिएको प्रतिवेदन, जसले सन् २००९ देखि २०१४ सम्म गर्नुपर्ने कार्यहरु किटान गरेको थियो । यो नेपाल सरकारले तयार पारेको कार्ययोजना हो ।

छ । प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा ती फोहर नदी प्रणालीमा पनि पुग्ने गरेको छ । यहाँ निस्कने फोहरको मात्रा विश्लेषण गर्दा करिब दुई तिहाई फोहर कुहिने खालको छ । कुहिने र नकुहिने मिसाउँदा सबै फोहर दुर्गन्धित हुन्छ । त्यस्तो फोहर केही दिन घरबाट बिसर्जन नगर्दा पनि समस्या । यसको समाधानको उपायको खोजीमा आयोजनाले पहल केन्द्रीत गच्छो । यसको समाधान हुनसक्छ, फोहरलाई खपत गरी मल बनाइदिने कम्पोष्ट वीन ।

अध्ययनहरूले नेपालमै उत्पादन हुन सक्ने १०० लिटर क्षमताका कम्पोष्ट वीनहरू फोहर विरुद्धका लडाकु हुनसक्ने देखिएको छ । यी लडाकुहरूलाई कौशी, घर वरपरको खाली जग्गामा तैनाथ गर्न सकिन्छ । दिनदिनै घरमा निस्कने कुहिन फोहरहरू यी वीनमा राख्न सकिन्छ । निश्चित विधि अपनाएको खण्डमा कुहिने फोहर छोटो समयमा नै कम्पोष्टमा परिणत हुनसक्छ । यसरी बन्ने कम्पोष्ट मलका फाइदै फाइदा छन् । फोहर र दुर्गन्धको तनावमा रहेका शहरबासीका लागि फोहरबाट मोहर बनाउने यो काइदाको अनुसरण यो आयोजनाले पनि गच्छो । यसको प्रत्यक्ष फाइदा त फोहर व्यवस्थापन नै हो । अप्रत्यक्ष रूपमा यसका दर्जनौं लाभहरू छन् । फोहर व्यवस्थापन र उत्पादित कम्पोष्ट प्रयोगका क्रममा केही हदसम्म शारिरीक अभ्यास हुने भयो । करेसाबारी, कौशी खेतीबाट अलिकति भएपनि उत्पादन हुने भयो । हरियाली त छैदैछ । यसले दिने सन्तुष्टि अर्को सुखद पक्ष हो । कुहिने फोहरको मात्रा स्रोतमै कम हुने भएकोले फोहर व्यवस्थापनमा आफू नमूना हुन पाइने भयो । हरेकले यसलाई अपनाएमा शहर सफा, शहरी सभ्यताको जगर्ना लगायत अनगिन्ती लाभहरू पाइने । यी लाभकारी गुण र उपायहरू नबुझ्दा हामी घरको फोहर उल्टै पैसा तिरेर फालिरहेका छौं । यो चक्रबाट मुक्ति पाउन नागरिक जागरणका लागि आयोजनाको सामाजिक प्याकेज क्रियाशील रह्यो ।

आम सर्वसाधारणको बानी व्यवहारमा परिवर्तन सबैभन्दा चुनौतिपूर्ण हुन्छ । बानीव्यवहार परिवर्तनका लागि सञ्चार रणनीतिमा तीन ए अर्थात सचेत पार्ने, जागरुकता ल्याउने र कार्यगर्ने क्रममा सबैभन्दा पहिले यस्ता उपयोगी वीनको माग बढाउने कार्य गरियो । नदी किनार वरपरका समुदायलाई उहाँहरुको योगदानका लागि सचेत पार्ने कार्य भयो । समुदायले सित्तैमा हैन पैसा तिरेरै यस्ता वीन खपत गर्न राजी भयो । फलतः आयोजनाले करिब ४ हजार यस्ता वीन सहुलियत दरमा घरघरमा पुऱ्यायो । ती वीन घरघरमा वितरणका लागि उपल्लो क्षेत्रमा नवगठित नागरिक समाज सञ्जाल अर्थात् बारमती सुन्दरता सरोकार मञ्चका स्वयंसेवकहरूले प्रशंसनीय कार्य गरे । यी वीन समुदायमा पुऱ्याउने कार्य संगसँगै यस्ता वीनको प्रभावकारी उपयोगका लागि ज्ञाप र सीपको आवश्यकता छ । त्यस्तो सीप दिनका लागि समुदाय स्तरमा प्रशिक्षकहरू तयार पारिएको थियो । ती प्रशिक्षकले टोलटोलमा श्रृंखलावद्ध रूपमा प्रशिक्षण सत्रहरू सञ्चालन गरे । नगरपालिका र क्तिपय वडाहरू पनि यो यात्रामा स्रोत साभेदारी गर्दै समुदायमा जोडिएका थिए । तालिमपछि पनि मञ्चका प्रशिक्षकहरू घरघर पुगेर कम्पोष्ट वीनको उपयोग सही रूपमा भए नभएको

उज्ज्यालोतिर

जानकारी लिई सम्बन्धित व्यक्तिलाई परामर्श र सहयोगदै हौस्याइरहे ।

पाँच वर्ष व्यतीत हुँदा आयोजनाले विगतका ती कार्यको प्रतिफल आँकलनको प्रयास गर्यो । बाँडिएका कम्पोष्ट वीनको प्रयोग मार्फत फोहरबाट मोहर बनिरहेको छ कि तिनको उपयोग भएको छैन भनेर हेर्ने यो सुनौलो अभ्यास थियो । सन् २०१७ देखि सन् २०१९ सम्म बाँडिएका यस्ता वीनको उपयोगिता र प्रभाव बारेमा सन् २०२२ मा अध्ययन गरिएको थियो । वीनहरु काठमाडौं महानगरपालिका, गोकर्णेश्वर र कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिकाका सिनामंगल पुलभन्दा माथिल्लो खण्डमा बागमती नदीसँग जोडिएका वडामा उपलब्ध गराइएको थियो । यो खण्डमा यी तीन नगरका १८ वडा पर्छन् । यो अध्ययन पनि ती तीन नगरका १० वडाका ३९३ परिवारमा गरियो । अध्ययनमा समेटिएका परिवारहरु वीन प्रयोगकर्ता थिए । अध्ययन कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं ५ र ८, गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं ५, ६, ७, ८ र ९ र काठमाडौं महानगरको वडा नं ७, ९ र ३१ मा गरिएको थियो । अध्ययन गरिएका ३९३ घरधुरी मध्ये २३६ घरधुरी गोकर्णेश्वरबाट, २३ घरधुरी कागेश्वरी मनोहराबाट र बाँकी १३४ घरधुरी काठमाडौं महानगरपालिकाबाट छानिएका थिए ।

अध्ययन सर्वे विधि मार्फत गरियो । यसका लागि फोहर व्यवस्थापन विज्ञको नेतृत्वमा प्रश्नावलीहरु बनाइयो । तालिम प्राप्त सर्वेक्षकहरुले घरघर पुगेर वीन प्रयोगकर्ताहरु पहिचान गरे । उनीहरुसँग उत्तर लिए । तथ्यांक संकलनका लागि विकास गरिएको ढाँचामा घरबाट निस्कने फोहरको तौल लिए । यी सबै सूचनाहरु एकीकृत गरियो र त्यसको विश्लेषणको कार्य भयो । यसबाट आएका परिमाण अत्यन्तै उत्साहजनक छन् । यिनले उपत्यकाको फोहर व्यवस्थापनको दीर्घकालीन योजनालाई मार्गदर्शन गरेका छन् । औषतमा यहाँका प्रत्येक परिवारले दैनिक १ केजी कुहिने फोहर उत्पादन गरिरहेका छन् । विगतमा स्यानिटरी ल्याण्डफिलमा पुऱ्याइने ती फोहर व्यवस्थापनमा यी वीनहरु लडाकुको रूपमा उपयोग भएका छन् अर्थात् ती फोहरलाई मोहरमा रूपान्तरण गर्न लडाकुको भूमिका खेल्दैछन् ।

उत्तरदाता मध्ये बहुसंख्यक महिला थिए । सबै वीन प्रयोगकर्ता स्थानीय बासिन्दा हुन् । वीन प्रयोगकर्ताहरुले प्रति दिन सरदर १ केजी जैविक फोहर घरमा नै व्यवस्थापन गरेको पाइयो । ४ हजार वीन अर्थात् दैनिक ४ टन फोहर घरमै व्यवस्थापन भयो । बहुसंख्यक घरधुरीहरुले बागमती सुधार आयोजनाको फोहरमैला व्यवस्थापन तथा सामाजिक परिचालन कार्यक्रमबाट भएको सिकाइ पश्चात यसरी फोहरलाई घरमा नै कुहिने र नकुहिने छुट्याउन थालेको बताएका छन् । यो सचेतना र जागरण नै यो आयोजनाको सबैभन्दा ठूलो सफलता हो । फोहरबाट घरमै कम्पोष्ट मल बनाउने मध्ये ५८ प्रतिशतले आयोजनाबाट तालिम पाएको बताएका छन् भने तालिम नै नपाई यस्तो कार्य गर्ने पनि २७ प्रतिशत छन् । यसरी हेर्दा सचेतनाको विस्तार, ज्ञान र सीप प्रवाह गर्दै सहुलियत दरमा समुदायलाई कम्पोट मल बनाउने तर्फ उत्प्रेरित गर्न सकेको अवस्थामा फोहर व्यवस्थापनमा निकै चुस्ता

उज्ज्यालोतिर

ल्याउन सकिन्छ भन्ने प्रमाणित भएको छ । अध्ययनले सहुलियत वीन वितरण सँगै वीनको सही प्रयोग सम्बन्धी तालिमको प्रभावकारितामा पनि पृष्ठपोषण गरेको छ । ज्ञान विनाको सामग्रीको कुनै अर्थ छैन ।

नेपालका नगरपालिकाहरूले प्रति टन फोहर व्यवस्थापनका लागि ३ देखि ६ हजार रुपियाँ सम्म खर्च गर्ने गरेको अध्ययनहरूले देखाएको छ । विश्वबैंकको एउटा प्रतिवेदनले एक टन फोहर व्यवस्थापन गर्न उपत्यकाका नगरहरूको ७ हजार ५ सय खर्च हुने गरेको देखाएको छ । यसरी हेर्दा त यो आयोजनाले मासिक करिब ९ लाख रुपियाँ फोहर व्यवस्थापनमा लाग्ने खर्च वचत गरिदिएको छ । अर्कातिर प्रति केजी ३० रुपियाँका दरले कम्पोष्ट मलको हिसाब गर्दा त्यसमा पनि आर्थिक मुनाफा देखिन्छ । पैसा तिरेर पनि समयमै घरको फोहर नउठ्ने गुनासो प्रायः घरघुरीको छ । अध्ययन क्षेत्रका बासिन्दाहरूले फोहर व्यवस्थापनका लागि प्रतिमहिना सरदर ४२८ रुपियाँ फोहर व्यवस्थापन सेवाशुल्क तिर्दै आएका छन् । यस्तो सेवाशुल्क सम्बन्धित परिवारबाट निस्कने फोहरको मात्राअनुसार निर्धारण गर्नसके कुहिने फोहर व्यवस्थापनमा लागेका समुदायका अगुवाहरु प्रेरित हुने थिए । फोहर व्यवस्थापनमा नगरका लागि सहयोग मिल्ने थियो । बन्वरेडाँडा ल्याण्डफिल साइटमा पर्ने फोहरको दबाव कम हुने थियो । कुहिने फोहर एकदमै कम हुँदा त्यस्तो साइटमा फैल्ने दुर्गम्यमा नियन्त्रण हुने थियो । घरघरमा बन्ने प्रांगारिक मलले शहरका कौशिलाई फूल, विरुद्ध र तरकारीले शोभायमान पार्ने थियो । यत्रतत्र फोहर फाल्दा हुने प्रदुषण घटाएर वातावरण संरक्षणमा योगदान गर्न सकिने थियो । नदी सफा राख्न बल पुग्ने थियो । यी फोहरबाट निस्कने लिचेट, मिथेन ग्याँस र अन्य हानिकारक प्रभावहरु न्यूनीकरण त अर्को फाइदा । वीनको प्रभावकारिता र उपयोगिता सँगै अध्ययनले भविष्यका लागि निम्न सुझावहरु पनि दिएको छ ।

- उपत्यकामा अध्ययन भएका क्षेत्रमा फोहर संकलन कार्य निश्चित समयमा हुँदैन, सेवाको प्रभावकारिताका लागि त्यस्तो संकलन कार्य नियमित र तोकिएको समयमा हुनपर्छ ।
- फोहर संकलनका कममा कुहिने र नकुहिने फोहरलाई छुट्याएर संकलन गर्नु जरुरी देखिन्छ ।
- प्रदुषकले तिर्नुपर्छ भन्ने सिद्धान्त अबलम्बन गर्दै घरमै कुहिने फोहर व्यवस्थापन गर्ने परिवारलाई प्रोत्साहन स्वरूप उनीहरूले तिर्नुपर्ने सेवाशुल्क घटाउने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- घरमै फोहर छुट्याउने र कुहिने फोहर घरमै व्यवस्थापन गर्नलाई विशेष सहुलियत र प्रोत्साहन दिन सके यो कार्यलाई फैलाउन बल पुग्छ ।
- एकीकृत फोहर व्यवस्थापन नीति, कानुन, रणनीति गरी त्यसलाई योजना निर्माण र कडाइका साथ कार्यान्वयन गरिनुपर्ने देखिएको छ जसले फोहर व्यवस्थापन सजिलो बनाउँछ ।

उज्यालोतिर

- समुदायमा थ्री आर प्रवर्द्धनको अतिरिक्त स्थानीय सरकार र सम्बन्धित वडाहरूले पनि स्थानीय स्तरमा नै साना कम्पोष्ट प्लान्ट, रिकभरी केन्द्रहरु निर्माण, सञ्चालनमा प्राथमिकतासाथ कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- फोहर व्यवस्थापनका विभिन्न संरचनाहरूको सञ्चालनका क्रममा त्यसको सञ्चालन मार्गदर्शन वा Standard Operating Procedures (SoP) तयार गरी लागू गर्नु आवश्यक छ ।
- फोहर बारे सर्वसाधारणलाई जागरूक बनाउन र आनीबानी परिवर्तनका लागि नियमित कार्यक्रमहरु, जनसहभागितामूलक अभियानहरु, सञ्चार अभियानहरु सञ्चालन गर्नुपर्छ । यस्ता अभियानमा सर्वसाधारणको पनि सहभागिताको जरूरत पर्छ ।
- फोहर व्यवस्थापनका लागि संकलन र दुवानीमा जस्तै लगानी सचेतना र आनीबानी परिवर्तनमा पनि गरिनु आवश्यक छ जसले दीर्घकालीन रूपमा मानिसहरूको सोच र आनीबानीमा परिवर्तन ल्याउन सक्छ ।

जनप्रतिनिधिबाट सफाइ उद्यमी

उनी जन्मिए कीर्तिपुर पाँगाको भुजिन्द टोलमा । त्यतिखेरको कीर्तिपुर अहिलेजस्तो वस्तीले भरिएको थिएन । खुल्ला ठाउँ । तल कञ्चन बागमती कलकल बगिरहेको थियो । माहौल एकदमै रमाइलो थियो । कीर्तिपुर नगरपालिका त जन्मिएकै थिएन । २०५३ चैत २४ मा मात्र नगरपालिकाको स्थापना भयो । कीर्तिपुरमै पढे बढेका सरब कुमार महर्जनलाई पनि त्यतिबेलाको तात्तातो राजनीतिले छोइसकेको थियो । उनी पनि नवगठित नगरपालिकामा जनप्रतिनिधि बन्न हौसिए । २०५४ को स्थानीय निर्वाचन लडे । त्यतिबेलाको वडा नं १० को वडा अध्यक्ष निर्वाचित भए । भर्खर नगरपालिका बनिरहेको ठाउँमा पूर्वाधारको कमि थियो, जनप्रतिनिधिको रूपमा काम गर्न उत्तिकै कठिनाई पनि । अहिले नगरपालिका रहेको ठाउँमा त पोखरी थियो । त्यही पोखरी पुर्नका लागि कीर्तिपुर नगरको फोहर थुपार्ने

उज्ज्यालोतिर

गरिन्थ्यो । त्यतिबेला युनिक ग्रुपले नगर क्षेत्रको फोहर उठाउने गर्थ्यो । तर बस्ती बढ्दै जाँदा बस्तीको वीचमा फोहर राख्दा स्थानीयलाई त्यसले असर त गर्ने नै भयो । अनि सुरु भयो स्थानीयको अवरोध । स्थानीय बासिन्दाको अवरोधपछि फोहर व्यवस्थापन कार्य गर्नबाट युनिक ग्रुप पछि हट्यो । अनि पन्यो फसाद । वडा अध्यक्षको दैनिकी फोहर व्यवस्थापनतिर मोडियो ।

हो यही प्रस्थान बिन्दुबाट यी पुराना वडाध्यक्षको अहिलेको दिनचर्या फेरिएको छ । कीर्तिपुर गेटबाट केही बाहिरै ओरालोमा रहेको टीनले छाएको संरचना जसलाई फोहर व्यवस्थापनको भाषामा मेटिरियल रिकोभरी साइट भनिन्छ त्यो ठाउँमा नगरको फोहर जम्मा गरिन्छ । बिक्रीयोग्य वस्तुहरु त्यही कामदारहरूले छुट्याउँछन् र कवाडी संकलकलाई बिक्री गर्दैन्छ । बाँकी रहेको वस्तुहरु अन्तिम बिसर्जनका लागि काठमाडौं उपत्यकाको फोहर बिसर्जन स्थल बञ्चरेडाँडा लगिन्छ । त्यही संकलन कक्षको छेउमा उनको कार्यालय छ । सरब कुमार महर्जन दैनिक यही कार्यालयमा बस्छन् । फोहरको ठुस्स गन्ध आउँछ । उनलाई फोहर गन्धको पर्वाह छैन । भन्दैन् “फोहरसँग घुलमिल हुने वानी नै भइसक्यो, अब केही फरक पैर्दैन ।”

फोहर व्यवस्थापनमा होमिएको युनिक ग्रुप पछि हटेपछि नगरको फोहर असरल्ल बन्यो । त्यसको व्यवस्थापन कसले गर्ने भन्ने छलफल सुरु भयो । पाँगा महिला तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेडले यो कामका लागि आफूलाई अग्रसर गरायो । यो संस्थाले सरब कुमार महर्जनलाई पनि सल्लाहकार राख्यो । त्यति नै बेला कीर्तिपुर नगरमा फोहर उत्पादनको बारेमा विस्तृत अध्ययन पनि गरियो । समस्याहरूसँग साक्षात्कार गर्दै, जनगुनासो सुन्दै जाँदा उहाँको मनस्थिति परिवर्तन हुँदै गयो । अब यो काममा हात हाल्नुपर्छ भन्ने लाग्न थाल्यो । यही सोचबाट जन्मियो, वातावरण संरक्षण समाज । दाताहरुबाट केही सामान प्राप्त भयो र यो संस्थाले नै यहाँको फोहर उठाउन थाल्यो । पछिल्ला दिनमा घरघरबाट फोहर व्यवस्थापन सेवाशुल्क लिनका लागि गैर सरकारी संस्थाबाट नपाउने भन्ने भएपछि कीर्तिपुर फोहर व्यवस्थापन सेवा प्रा. लि. स्थापना गरी सोही कम्पनी मार्फत करिब १ हजार २ सय घरधुरीको फोहर व्यवस्थापन कर्म जारी छ । त्यसो त कीर्तिपुर नगरपालिका क्षेत्रमा फोहर व्यवस्थापनका चारबटा संस्थाहरु छन् । तिनको कार्यक्षेत्र निर्दिष्ट गरिएको छ ।

सिमित ज्ञान र कर्मचारीहरुबाट यो कार्य आरम्भ भयो । कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं ५ को अजय मार्गको छेउमा रहेको जग्गामा फोहर संकलन गर्ने र त्यहाँबाट फोहर व्यवस्थापन गर्ने कार्य थालनी गरियो । “त्यतिबेला हामी रिक्सामा हरियो र रातो झण्डा राख्यौं । ६ वर्षसम्म त्यहीबाट फोहर व्यवस्थापन कार्य गरियो । तर पछिल्लो दिनमा त्यहाँको बारी बेचिए पश्चात शहरी विकासले निर्माण गरेको संरचनामा घरघरबाट संकलन

उज्यालोतिर

भएको फोहर ल्याउने र त्यहाँ बिक्रीयोग्य फोहर छुट्याएपश्चात त्यसको व्यवस्थापन गर्ने कार्य गर्दै आएका छौं” सरब भन्नुहुन्छ ।

गरीबले फोहर टिप्पा खाते, अनि धनीमानीहरुले फोहर टिप्पा समाजसेवा भन्ने समाजमा फोहर व्यवस्थापन यात्रा सहज छैन । फोहर व्यवस्थापनको सोच नै पुरातनवादी छ । फोहर व्यवस्थापनमा लाग्नेहरुप्रतिको सर्वसाधारणको नजर सकारात्मक छैन । पढेलेखेका मानिसहरुको फोहर व्यवस्थापन प्रति मोह छैन । के काम गर्ने भनेर प्रश्न आउँदा फोहर संकलन र त्यसको व्यवस्थापन भन्नु कहाँ सजिलो छ र ? यो सोच बदलिनुपर्छ । समाज बदलिनुपर्छ अनि सफाइकर्मीहरुलाई मर्यादाको नजर दिनुपर्छ अनि सफा हुन्छ शहर, नदीनाला र सार्वजनिक स्थलहरु ।

कीर्तिपुर नगरपालिकासँग भएको सम्झौता बमोजिम यो कम्पनीले त्यहाँका तोकिएका बडाहरुबाट फोहर संकलन गरी व्यवस्थापनको कार्य गर्दछ । यसमा १६-१७ जना कर्मचारीहरु कार्यरत छन् । कम्पनीमा सरब सहित तीन कर्मचारी छन् । सेवाशुल्क संकलन गर्ने पाँच जना छन् । फोहर उठाउने, वर्गीकरण गर्ने र ल्याण्डफिल साइटसम्म पुऱ्याउने कर्ममा द जना खटिएका छन् । ती सबैको व्यवस्थापनको अभिभारा कार्यकारी निर्देशकको रूपमा सरब कुमार महर्जनको काँधमा छ ।

उज्यालोतिर

देखेजस्तो सरल छैन फोहर व्यवस्थापन गर्ने निजी क्षेत्रलाई पनि । नगरपालिका सँगको समन्वयमा हरेक घरधुरीबाट १५० देखि ३०० रुपियाँसम्म सेवा शुल्क लिने गरिएको छ । यसो गर्दा प्रतिमहिना करिब ४ लाख आम्दानी हुन्छ । यति रकमले फोहरको सवारी साधन चलाउन, इन्धन, संकलन, ल्याण्डफिल साइटमा लैजान सकिदैन । अलिकति रकम कवाडी सामानहरुको बिक्रीबाट प्राप्त हुन्छ । सवारी साधन जान नसक्ने साँधुरा गल्लीहरु छिचोल्दै सेवाग्राहीलाई सन्तुष्ट पार्नुपर्छ । ल्याण्डफिल साइटमा फोहर लैजानका लागि कम्पनीलाई प्रतिटिप करिब ११ हजार जति खर्च हुन्छ । आम रुपमा फोहर हैन मोहर भन्ने बुझाई छ । यो बुझाइले फोहर व्यवस्थापनमा कार्यरत व्यक्तिहरु त निकै पैसा कमाउने गर्दछन् भन्ने भ्रम स्थापित गरेको छ, खर्च उत्तिकै छ । घरेलु कार्यालयमा दर्ता भएको कम्पनीले भ्याट तिर्नुपर्छ । सेवा शुल्क वापत् उठाएको रकमको दुई प्रतिशत कर नगरपालिकामा जम्मा गर्नुपर्छ ।

फोहर संकलन, वर्गीकरण र ढुवानीमा पढेलेखेका मानिसहरु आउदैनन् । कामको खोजीमा शहर पसेका मौसमी कामदारहरुलाई ल्याउनुपर्छ । कतिपय त अत्यन्तै गरीब छन् । नागरिकता छैन । प्यान नम्बर त परको कुरा । आज काम गरेको मानिस भोलि आउँछ कि आउदैन भर हुँदैन । सरसफाइकर्मीहरुले काम छाडिदियो भने अर्को मान्छे खोज पनि सजिलो छैन । फोहर व्यवस्थापनका लागि को आउने र ? उनको अनुभवमा फोहर व्यवस्थापनमा जनशक्तिको व्यवस्थापन प्रमुख चुनौतिको रूपमा छ । तरपनि यतिका वर्षदेखि यो चुनौतिलाई उनले आत्मसाथ गर्दै नै आएका छन् । गर्वसाथ भन्दछन् “यो कार्य हेर्नेका आँखामा निर्भर छ, सकारात्मक सोच भएकाहरुले रामै ठान्छन् नकारात्मक सोच भएकाहरुको पछि लागेर साध्यै छैन” । उनको विचारमा आफ्ना घरमा छुउञ्जेल मानिसहरु फोहरलाई सामान्य नै ठान्छन् तर जब त्यो फोहर आफ्ना घरबाट बाहिर निकालिन्छ, वा अरुलाई दिइन्छ त्यसपछि चाहि उनीहरुलाई नै फोहरप्रति समस्या हुनथाल्छ । यो आम सोच हो । यसलाई हेर्ने सामाजिक सोचमा परिवर्तनका लागि कार्य गर्नुपर्छ । सरसफाई अभियन्ता भनेर पढेलेखेकाहरुले फोहर उठाउदै गर्दा यो सोचलाई चिर्न केही मात्रामा भएपनि बल पुगेको छ । जुन कार्य जारी रहनु पर्छ ।

फोहर व्यवस्थापनमा स्थानीयले नै अगुवाई गर्नुको फाइदै फाइदा देख्छन् सरब । यसलाई हामीले सकारात्मक रूपमा हेर्नेहो भने यहाँको स्रोत यही नै उपयोग हुन्छ । फोहर व्यवस्थापनमा सिक्दै छौं । रोजगारी सिर्जना गरेका छौं । नगरको पर्यावरण संरक्षणमा योगदान गरेका छौं । यसमा हिनताबोध गर्नुपर्ने कारण छैन ।

अनुभवले खारिएका यी योद्धासँग फोहर व्यवस्थानका अनुभवका आधारमा विभिन्न उपायहरु छन् । कुहिने र नकुहिने फोहरलाई स्रोतमा वर्गीकरण गर्न सकेको अवस्थामा फोहर समस्याको रूपमा रहेदैन । नकुहिने फोहरमा रहेका थुपै वस्तुहरु कवाड संकलकलाई

दिन सकिन्छ, पैसा लिएर। कुहिने फोहरबाट कम्पोष्ट मल उत्पादन गर्न सक्दा त्यसले यहाँको उज्जाउमा पार्ने प्रभाव त छैदैछ। यसका लागि नगरपालिकाले नीतिगत रूपमा स्पष्टता कायम गर्नुपर्छ। छोटो समयका लागि दिइने जिम्मेवारी अन्तर्गत निजी क्षेत्रले कम्पोष्ट प्लान्ट स्थापनाका लागि ठूलो लगानी गर्न सक्दैन। जग्गा पाउन पनि सजिलो छैन। पूर्वाधार त सरकारले नै निर्माण गर्नुपर्छ। कम्तीमा हरेक घरमा दुईवटा डष्ट वीन र एउटा कम्पोष्ट वीन त हुनु नै पर्छ। कुहिने र नकुहिने फोहर छुट्याउने कार्य त्यहाँबाट थालनी हुनुपर्छ। त्यसो गर्न सक्दा घरघरबाट उठाइने फोहर मध्ये ठूलो परिमाणमा कुहिने फोहर घट्छ। व्यवस्थापन सजिलो हुन्छ। सार्वजनिक स्थल, खुल्ला ठाउँ, नदी तथा खोलानालामा फोहर आउन नदिनका लागि काम गर्नुपर्छ। फोहर व्यवस्थापन नगरको मात्र जिम्मेवारी हैन, यो त हरेक नगरबासीको कर्तव्य र दायित्वसँग जोडिएको विषय हो भन्ने सन्देश समुदाय सम्म फैलाउने चुनौति हाम्रो सामुमा छ। यसैमा बितेको छ सरब महर्जनका दिनहरु।

ज्ञानुको दिव्यज्ञान

बबरमहलको धोबीखोला समीपमै घर छ । चैतको सुख्खा खडेरीमा छतमा स्ट्रवेरी लटरम्मै छ । बजारमा पाइने भन्दा दाना पनि अलि ठूला, पोटिला, खाँदा मुखभरी रस आउने । यदि ठूला दाना कसरी भयो ? प्रश्न खस्न नपाउँदै उनी भन्छन् मल र पानी । विरुवामा मल, पानी राखेपछि फल दिन्छ, त्यसका पनि तरिका छन् । मेरो मल तयार पार्ने आफ्नै सुत्र छ । अर्कातिर भेन्टाको बोटमा फूल फुलेका छन् । लसुन, छ्यापी, ड्यागन फ्रुट, थरिथरीका फूलका प्रजाति, पर कागतीको विरुवामा लागेका फूल भूइँतिर खसेको छ । घरको छत हेर्दा त कुनै फूलबारीको याद दिलाउँछ । अनि त्यही फूलबारीका माली बनेका छन् ७० वर्षीय ज्ञान कुमार बज्राचार्य ।

भक्तपुर हो जन्मथलो । नेवारी समुदायका मान्छे । मावल पुतलीसडक । पुतलीसडक आउँदा जाँदा बबरमहलमा पोखरी देखेका थिए । अहिले त्यो पोखरी त छैन । त्यतिवेला त्यहाँ टीसीएनको अफिस थियो । काठ लिन जाँदा त्यो पोखरीमा ढुंगा हानेको याद छ । त्यहाँ कुमारीको पुजा हुने गर्थ्यो । कुरुवाहरु बस्ने भएकोले कालान्तरमा यो ठाउँको नाम नै कुरुवा गाउँबाट अपभ्रंस हुँदै कुरियागाउँ भयो । त्यही कुरिया गाउँका बासिन्दा हुन ज्ञान कुमार बज्ञाचार्य । त्यसो त भक्तपुरबाट यो ठाउँसम्मको बसाई सराई उनका लागि त्यति सहज भएन । अहिले घर भएको ठाउँ मामालीको जग्गा थियो । मामालीको शेषपछि उनीहरुलाई स्याहार्ने ज्ञान कुमारलाई यो जग्गा उनका मामाले दिएका थिए । तर मामाली तर्फका दाजुभाईको कलहले मुद्दा पन्यो । लगातार ३४ वर्ष मुद्दा खेपेपछि उनको नाममा यो जग्गा आयो । अनि यतै घरजम सरे ।

भक्तपुरमा जन्मेपनि ज्ञान कुमारले जीन्दगीको उत्तरार्द्धसम्म माटो छोएका थिएनन् । छुनुपर्ने कारण पनि थिएन । पिताजी सवारी चालक थिए । उनको काम सप्तरीमा नहर आयोजनामा थियो । ज्ञानकुमारलाई पनि उतै लगे । बाल्यकालको पढाई सप्तरीमै भयो । मधेशका बच्चाहरुसँग घुलमिल हुँदाहुँदै राम्रो मैथिली बोल्न सिके । त्यहाँबाट फकिएपछि दरबार हाइस्कूलमा भर्ना गरियो । कक्षा १० सकेपछि पढाई अघि बढेन । कामतिर मन गयो । नारायणहिटीको निर्माण हुँदै थियो । उनी त्यही मालसामान बोक्ने हेल्परको रूपमा काममा लागे । केही समय पाटनढोका देखि रत्नपार्क चल्ने रातो संग धाख्वा साहूको बसमा सहायकको रूपमा काम गरे । त्यही काम गर्दागर्दै गाडी चलाउन सिकिसकेका थिए । त्यो सीपलाई प्रयोग गर्दै न्यूरोडको होटल क्रिष्टलको सवारी चालक बने । उनको जीवनको भयंकर उतारचढावहरु यहीबाट अघि बढ्दै गयो । मायाप्रिती पलायो । घरजम भयो । यो सवारी चालकको पैसाले परिवार पाल्न सहज थिएन । उनी बीरगञ्ज हानिए, त्यहाँ उनले काम पाए नेपाल खाद्य संस्थानमा हेभी सवारी चालकको । यो अस्थायी जागिरमै दुई दशक बित्यो । अब त केही गर्नुपन्यो भन्ने लागेपछि जागिर छोडेर यात्रु बस किने । तर भाग्यले ठग्यो । बैंकको ऋण बसबाट उठेको पैसाले कहाँ तिर्न पुग्नु ? अब त्यो ऋण तिर्न विदेशनुको विकल्प रहेन ।

विदेशमा कामको खोजी गर्दै जाने क्रममा उनलाई भाग्यले साउदी अरेबिया लग्यो । रियाध, जेद्वा लगायतका शहरमा ३० महिनासम्म सवारी चलाए, सवारीका हर अंगको ज्ञान पाएपछि उनी मेकानिक्स नै कहलिए, कम्पनीमा पनि यस्तै खालको जिम्मेवारी पाए । ३० महिनापछि घर फर्किए । कहाँ बस्ने हो अझै टुङ्गो थिएन । खाद्यमा काम गर्दा इटहरीमा थोरै जग्गा जोडेका थिए । त्यो जग्गा बेचे । ठीक त्यही बेला मामालीबाट पाएको कुरियागाउँको जग्गाको मुद्दा मिल्यो । अनि त्यही घर बनाए । देशका कुना कुनाका सडक चाहरेका ज्ञान कुमारको जीन्दगीको यात्रा अब यही अघि बढ्ने भयो ।

उज्यालोतिर

माटोमा हात नहालेका ज्ञान कुमारलाई कौशीमा पनि खेती हुन्छ भन्ने थाहै थिएन । परिवारका सदस्यहरूले लसुन, प्याज, गोलभेडा खेती गर्दथे । तर त्यो कसरी उब्जन्न्छ भन्ने उनलाई हेका नै थिएन । २०७२ सालको भूकम्पपछि देशमा निर्वाचन भयो । प्रदेश सभाका सदस्यले उनलाई हौस्याए । कौशी खेती गर्नुहोस् तपाइँलाई छनौट गरिदिएको छु, तालिम र केही सामग्रीहरु दिन्छौं भन्ने प्रश्ताव आयो । उनले अपत्यारिलो भाउमा मुन्टो हल्लाए । तालिम पाए । असारको अन्तिम सातातिर १० हजार रुपियाँ सहयोग सहित ५ केजी कोकोपीट, २५ केजी मल र ५० बटा ग्रोव्याग पनि पाए । उनलाई केही काउलीका विरुवा पनि दिइएको थियो । तर राम्ररी सिकाएनछन् । काउलीमा बग्ने गरी पानी हाले, बगेको पानी फेरी उठाएर हाले । फल्छ कि भन्ने आशा गर्दागाई हिउँद लाग्यो । जाडोमा बल्ल फल लाग्यो । आफ्ना हातबाट छतमा फलेको काउली । परिवारमा चर्चा भयो । उनी निरन्तर लागिरहेकै थिए । तर भनेजस्तो प्रतिफल नआउँदा कौशीखेती बन्द गरूँ जस्तो लाग्न थाल्यो । यही बीचमा बागमती सुधार आयोजनाबाट तालिमको अवसर प्राप्त भयो । तालिम पछि त्यहाँ सिकेअनुसार कौशीको व्यवस्थापन गर्न थाले । कहिलेकाही यूट्युव पनि हेर्न थाले । अब भने उनी कौशी खेतीमा निपूर्ण भएका छन् । उनको आफ्नै ज्ञान छ ।

जुन ज्ञान टोल छिमेकमा बाँड्ने र सबैलाई कौशी हराभरा पार्ने सन्देश दिन थालेका छन् ।

कौशी खेतीमा रस बन्दै जाँदा उनी सामाजिक सञ्जालतिर मोडिए । यूट्यूवमा नपाइने केही छैन । कौशी खेतीका तरिकाहरु सिक्न, चाँडो फलाउन उनले त्यतै समय खर्च गर्नथाले । बजारका भाँडा किनेर कौशीमा राख्दा राम्रो त देखिन्छ नै तर उत्पादन लागत बढ्छ । उनको आफ्नै जुकित छ । घरका टुटेफुटेका भाँडा, कार्टुनहरुमा मल र माटो राख्ने । प्लाष्टिकले बेरेर यसरी राखेपछि एक सिजन राम्ररी काम गर्दछ । कम लागतमै उत्पादन हुन्छ । घरको कुहिने फोहरबाट घरमै यस्तै भाँडाको प्रयोग गरी मल बनाउँन् । सय लिटको ड्रममा यस्तै घरायसी फोहर प्रयोग गरेर प्रांगारिक मल बनाउँछन्, भोल मल । त्यो मल विरुवामा प्रयोग गर्दा त विरुवा हलक्क हुँदो रहेछ ।

उनको छतमा बोरा, प्लाष्टिक, बाटा, बाल्टिन सबै प्रयोग भएको छ । “पोहोर साल त काँका फलाए, धेरै फलेपछि केही बेचेर बीउका लागि गरेको खर्च पनि उठाएँ, यो साल हेर्नुस् त यति राम्रो स्ट्रबेरी फलेको छ, बजारमा राम्रो भाउ छ, बेच्ने हो भने राम्रै आम्दानी हुन्छ तर अहिलेसम्म बेचेको छैन । भाडामा बस्नेहरु सबैलाई खान दिएँ । यो मेरो पौरख हो” प्लेटभरी स्ट्रबेरी राखिदिई उनले थपे । चाउरी पर्न थालेको अनुहारमा खुसीका रेखा छ्चल्किएको छ । बुढेसकालमा पनि शारिरीक स्फूर्तिमा कमि छैन । “भक्तपुरको केटोले देशको डाँडाकाँडा देख्यो । विदेशको बाध्यतालाई भोग्यो । अब उत्तरार्द्धमा दिव्यज्ञान यही रहेछ । आफ्ना टोल छिमेक र समुदायको हितमा काम गर्ने हो” ।

अहिले ज्ञान कुमारको दिव्य ज्ञान थाहा पाउन वरपरका छरछिमेकी आउँछन् । कौशीमा कसरी खेती गर्ने भनेर सोधखोज गर्दछन् । उनी घरमै गएर सिकाइदिन्छन् । बागमती सुधार आयोजनासँग सम्पर्क गरी वरपरका छिमेकीहरुलाई कुहिने फोहर घरमै व्यवस्थापन गर्नका लागि ३० वटा बीन वितरण गरे । समस्या पर्दा उनी ठाउँमै गएर समाधानको उपाय सुझाउँछन् । उनी सम्झन्छन् सानामा आमाले ज्ञानु भनेर बोलाउने गर्नुहुन्थ्यो । अहिले छिमेकीले पनि ज्ञानु भन्दा बाल्यकालको स्मृतिले डोच्याउँछ । “कौशी खेती मेरो मन एकाग्र पार्ने र जीउने कला हो, अब सकुञ्जेल यही यात्रामा निरन्तरता दिने सोचमा छु” । उनी भन्छन् । घरमा धेरथोर तरकारी फल्दा बजारको औषधि मिसाएको तरकारीका लागि पैसा खर्च गर्न परेको छैन । पैसाको बचत, शारिरीक व्यायाम अनि फोहरको व्यवस्थापन । तीनवटा फाइदा उनले प्रत्यक्ष अनुभव गरेका छन् ।

सामाजिक अभियानमा उनको दिलचस्पी बढेको छ । वडास्तरको नागरिक समाज सञ्जालको संयोजकको भूमिका पनि निर्वाह गर्न भ्याएकै छन् । बागमती सरसफाइ अभियानमा जोडिएको पनि निकै लामो समय भयो । उनलाई नदीमा पसेर फोहर उठाउन कुनै हिच्कचाहट छैन । उनी भन्छन् “यो हामीले गरेको कर्मको फल हो, सुधार्ने जिम्मा पनि हाम्रै हो” । बागमती किनारमा फोहर फाल्न नसक्ने गरी तारजाली लगाउने हो भने

उज्ज्यालोतिर

नदीमा फोहर फाल्न नसक्ने बनाउन सकिने उनको धारणा छ ।

घरको कुहिने फोहर घरमै व्यवस्थापन हुन्छ भन्ने दृष्टान्तको उदाहारण बबरमहलका यी नागरिक अगुवा हुन् । यो कुरा समाजमा फैलाउन उनी मरिमेटेर लागेका छन् । शिवरात्रीको दिन व्यानर बनाएर नदी किनारको शिव मन्दिरमै बिताए । सयौं जनालाई यो दिव्य ज्ञान बाँडे । उत्प्रेरणा दिए । सोचमा परिवर्तन ल्याउन समय लाग्छ तर सबैले आफ्नो ठाउँबाट काम गर्ने हो भने हामी यहाँको फोहरबाट मोहर बनाउन सक्छौं उनी यही सन्देश दिन्छन् ।

ज्ञान कुमार भन्छन् “यो सबै दिन देख्न रहेछ । म कस्ता कठीन समयबाट बाँचेको छु । २०३५ सालमा पालुडको बाटोमा ट्रक पलियो म बाँचे । २०६६ सालमा चतरामा बस पलियो । अरुले आएर उठाइदिए । त्यही वर्ष चितवनको कालीखोलामा आफ्ना अधिल्तर अजंगको रुख खस्यो, रौं जितिले बाँचियो” । उनी भन्छन “यो नाफाको जीन्दगी नै हो । समाजमा उदाहारणीय भएर जीउने र अरुलाई शिक्षा दिने कार्यले परम सन्तुष्टि दिएको छ । अब बुद्धत्वको खोजीमा लागेको छु । अस्ति लुम्बिनीमा भिक्षु बनेर २१ दिन तपमा बिताएँ । फर्केर घर आउँदा त सबै विरुवाहरु मर्न लागेका । विस्तारै घरका अरु सदस्यले साथ दिन थालेका छन् । वरपरका मानिसहरुले तिम्रो घरमा त कौशीमा खेती छ, भनेर नातिलाई भन्दा रहेछन्, त्यसले पनि परिवारका सदस्यहरुलाई कौशी खेतीले गौरवान्वित बनाएको छ” । यसलाई ढल नदिन उनी कम्मर कसेर लागेका छन् ।

सिसडोलको सन्देश

रसुवाकी सीमा तामाङ्को परिवार विगत १२ वर्षदेखि नुवाकोटको ओखरपौवामा बसोबास गर्दछ। त्यहाँ सीमाको पौरख चलेको छ। यो कुनै सजिलो पौरख छैन। उनको नित्यकर्म बिहान देखि बेलुकासम्म बन्चरेडाँडामा वित्त्छ। फोहरमा। काठमाडौंको फोहरमैला व्यवस्थापन कार्य यही स्थानमा भइरहेको छ। सिसडोलको फोहर थुपारिएको ठाउँमा मिल्काइएका चिजबिज खोज्दै, फोहर खोतल्दै यिनको १२ बसन्त बितेको छ, फोहर व्यवस्थापनका लागि अहिले सिसडोलबाट ल्याण्डफिल साइट बन्चरेडाँडातिर सरेको छ। सीमा र उनीजस्तै फोहरबाट मोहोर जोहो गर्नेहरु पनि यसअघि नै बन्चरेतिर सरिसके। घरमा श्रीमान र दुई लालाबाला छन्। श्रीमान् दुर्घटनामा परेर काम गर्न नसक्ने अवस्थामा। ठूलो नानी स्कूल

उज्ज्यालोतिर

जान्छ । सानो घरमै श्रीमानसँग रहन्छ । तिनको गर्जो टार्न सीमा दिनभर परिश्रम गर्दैन् । घरभाडा, परिवारको लालन पालनको सबै अभिभारा उनीमाथि छ ।

फोहर कपडामा सलले सबै नाकमुख ढोपेकी सीमा बिहानै घरबाट खाना बोकेर निस्कन्दिन् । फोक्सोसम्म पुग्ने दुर्गन्धको बीचमा उनका हातहरु कवाडी सामान खोज्दै सल्ललाउँछ । बिक्रीयोग्य बस्तुहरु संकलन गर्दैन् । त्यही उपलब्ध हुने बोराहरु काटेर मिल्काइएका डोरी र सलले प्याक गर्दैन् । ठेकेदारलाई बेच्छन् । परिवारको डुंगा यही कवाडी सामानहरुको संकलनबाटै चल्दै आएको छ ।

सीमा एउटा प्रतिनिधि पात्र मात्रै हुन् । बञ्चरेडाँडामा सीमा जस्ता फोहरमा जीविको खोज्नेहरुको हुल नै देख्न सकिन्दै । काठमाडौंबाट फोहर बोकेको ट्रक आइपुगेपछि उनीहरु असीन पासिन हुन्दैन् । ट्रकले सामान अनलोड गर्ने बित्तिकै उनीहरु त्यहाँ फालिएका बिक्रीयोग्य बस्तुहरु जम्मा पार्न हारालुछ गर्दैन् । त्यसलाई बेच्छन् । आम्दानी गर्दैन् । देशको राजधानीको फोहर व्यवस्थापन हुने यो स्थलमा यस्तो कार्य गर्ने १५० देखि २०० जना सधै फोहरमा मिल्काइएका बिक्रीयोग्य बस्तुको खोजीमा ज्यानको बाजी लगाउँदै आएका छन् ।

यो काम त्यति सहज छैन । एक त फोहरको गन्ध, त्यसमाथि फोहरमा रहेका धारिला वस्तु शिशाका टुकाले कुनैपनि बेला दुर्घटना हुनसक्छ । व्यवसायजन्य स्वास्थ्य र सुरक्षाको चिन्ता छैन । धन्न उनीहरुले बिक्री वा पुनः प्रसोधन हुनसक्ने चिजबीच उधिनेर फोहरलाई कम गरिदिएका छन् । ल्याण्डफिल साइटको आयु बढाउन थोरै भएपनि योगदान दिएका छन् ।

फोहर विसर्जन स्थलको स्थायी समाधानको संकट भोगिरहेको काठमाडौं उपत्यकाकाको फोहर व्यवस्थापनका लागि नुवाकोट जिल्लाको कक्नी गाउँपालिकामा पर्ने यो ठाउँमा नेपाल सरकारले फोहर व्यवस्थापनको पूर्वाधार विकास गरिरहेको छ । साथै काठमाडौं उपत्यकाका १८ वटा स्थानीय तह र धुनीबेसी, बनेपा र कक्नी गाउँपालिका गरी २१ स्थानीय निकायका फोहर यो ठाउँमा व्यवस्थापन हुदै आएको छ । फोहरबाट बिक्रीयोग्य वस्तु छुट्याउने यी अनौपचारिक कामदारहरु पनि फोहर विसर्जन स्थल सिसडोलबाट बञ्चरेडाँडा सरे सँगै सोही ठाउँमा गए । सोतमा फोहरको वर्गीकरण गरी यहाँ फोहर व्यवस्थापन गर्दा २० वर्षका लागि यो फोहर व्यवस्थापन स्थलबाट सेवा लिन सकिन्दै भन्ने अध्ययनहरुका आधारमा नागबेली परेको कोड्कु खोलालाई फर्काएर यो ठाउँ निर्माण गरिएको हो । यो ठाउँमा फोहर थुपार्नका लागि सेल १ र सेल २ को व्यवस्था गरिएको छ । अहिले एउटा सेलमा फोहर व्यवस्थापन गर्ने कार्य भइरहेको छ । “एउटा सेलले करिब ५ वर्ष धान्दै भन्ने हाम्रो अनुमान थियो तर अहिले ९ महिनामा यति धेरै फोहर आयो कि अब केही महिनाभित्रै यो सेल भरिन्दै” व्यवस्थापकीय चुनौति बारे साइट इन्चार्ज इन्जिनियर

सरकारदीप श्रेष्ठ भन्नुहुन्छ । सुरुमा सिसडोलको लागि साइट डिजाइन हुँदा दैनिक २५० टन फोहर आउथ्यो । तर अहिले बच्चरेडाँडामा त दैनिक १४०० टनभन्दा बढी फोहर आउने गरेको छ । कसरी धानोस् त यो ल्याण्डफिल साइटले ?

एकातिर फोहर व्यवस्थापनका लागि तयार पारिएको ल्याण्डफिल साइट सोचिए भन्दा द्रुत गतिमा भरिंदै गएको छ अर्कातिर यसले फोहर व्यवस्थापन स्थलको व्यवस्थापन गर्ने शहरी विकास मन्त्रालयका अधिकारीहरूलाई बेचैन बनाउदैछ । यति लामो दुरी पार गरेर यो ठाउँमा फोहर लैजान पनि सजिलो छैन । फोहर व्यवस्थापनका लागि लैजाने क्रममा पनि बाटोमा लिचेट चुहाउदै सवारी चल्छन् जसले स्थानीयको आक्रोशको सामना गर्नुपर्छ । त्यस अलावा पनि स्थानीयका थरीथरीका माग, समय समयको अवरोध र धर्ना छिचोल्दै यहाँको फोहर व्यवस्थापनको कारुणिक कथा कोर्नुपर्ने बाध्यता छ । फोहरमैला व्यवस्थापन ऐनले सोतमा बर्गीकरण गरी व्यवस्थापनका लागि सुझाएतापनि कुहिने र नकुहिने फोहर जथाभावी मिसाएर फोहर व्यवस्थापनको प्रयास भइरहेको छ । त्यसले यो व्यवस्थापन अत्यन्तै चुनौतिपूर्ण बनाएको छ ।

उज्यालोतिर

यो ठाउँमा फोहर छान्नेहरुलाई काठमाडौं महानगरले औपचारिक अनुमति दिएको छैन तर पनि यहाँ कामदारहरु फोहर छुट्याउन व्यस्त छन् । यहाँबाट दैनिक १६ देखि २० टनसम्म फोहरबाट उठाइएका बिक्रीयोग्य बस्तु काठमाडौं फर्काइन्छ । अर्थात् काठमाडौंबाट फोहरमा राखेर बञ्चरेडाँडा लैजाने अनि त्यहाँ संकलित बिक्रीयोग्य बस्तु कवाडी सामानको रूपमा फेरी काठमाडौं फर्काउने । यो चक्रलाई यही अन्त गर्नु जस्ती ठान्नुहुन्छ साइट इन्चार्ज श्रेष्ठ । सामान्यतयः बञ्चरेडाँडाको साइट बिहान ६ बजेबाट खुल्छ दिनको २ बजेसम्म यहाँ फोहर बोकेका ट्रकको लर्को लाग्छ । त्यसपछिको समयमा फोहर आउदैन । त्यसपछिको समयमा फोहरको व्यवस्थापनका लागि काम हुन्छ । यही फोहर आउने बेला कामदारहरु फोहरमा भएका मोहोर उठाउन हारालुछ गर्दैन् ।

यहाँ आउने फोहरमा कुहिने र नकुहिने वस्तुहरु मिसिएको हुन्छ । कुहिने फोहरले दुर्गन्ध फैलाएको छ । स्थानीयको अवरोध र विरोध पनि यसैका कारण हुने गरेको छ । स्थानीयले लिचेट आयो, चील, गीद्ध तथा कुकुरले दुःख दियो भन्ने गुनासो गर्दै आएका छन् । तर यसरी आउने फोहर मध्ये कुहिने फोहर काठमाडौंमा नै छुट्याउने र बिक्रीयोग्य फोहर पनि यही नै छुट्याएर अन्तिम बिसर्जनका लागि छानिएको फोहर मात्रै ल्याण्डफिल साइटमा लैजाने हो भने यसले स्थानीयको गुनासो पनि कम गर्दै । फोहरमा भुमिमने चरा र जनावरहरुले पनि दुःख दिदैन । लिचेट व्यवस्थापन पनि सजिलो हुन्छ । फोहरबाट बन्ने मलले उत्पादनमा सहयोग गर्दै । फोहर व्यवस्थापनको दीर्घकालीन सोच पनि यही हो ।

त्यसो त काठमाडौं महानगरपालिकाले फोहरलाई स्रोतमा बर्गीकरणको प्रयास नथालेको पनि होइन । तर कम्पोष्ट प्लान्ट राख्ने ठाउँको अभावले महानगरको यो पहलले सार्थक रूप लिन सकेको छैन । घरमा कम्पोष्ट वीनको प्रयोग गर्ने पहललाई व्यापक बनाउन सकेको अवस्थामा पनि राजधानीको फोहर व्यवस्थापनमा कुहिने फोहरको मात्रालाई कटौति गर्न सकिन्छ । त्यसले अन्ततः फोहर व्यवस्थापनमा हुने ढुवानीको बचत गराउँछ । ल्याण्डफिल साइटको आयु बढाइदिन्छ ।

फोहर व्यवस्थापनका लागि कवाडी संकलकहरुको योगदान

काठमाडौं उपत्यकामा घर, पसल, व्यवसाय तथा उद्योगबाट दैनिक अत्यधिक मात्रामा फोहर निस्कन्छ । फोहर व्यवस्थापनमा स्थानीय तह र फोहर सङ्कलन गर्ने कम्पनीसँगै पुनः प्रयोगीय वस्तु (कवाडी) सङ्कलन गर्ने व्यक्तिको योगदान छ । सङ्कलित फोहरबाट पुनः प्रयोगीय वस्तु छुट्याउने मजदुर तथा दैनिक साइकलमा पुनः प्रयोगीय वस्तु न्यूनतम मूल्यमा किनेर सङ्कलन गर्ने व्यक्तिका कामका कारण एक चौथाइभन्दा बढी फोहर व्यवस्थापनमा सहयोग पुगेको छ । त्यस्ता वस्तु भक्तपुर, बालाजु, वीरगञ्ज, हेटौडा, नवलपरासी, जनकपुर र प्लाष्टिकजन्य वस्तुहरु पोखराको उद्योगले किनेर कच्चापदार्थका रूपमा प्रयोग गर्ने गरेका छन् । नेपाल पुनः प्रयोगीय वस्तु व्यवसायी सङ्का अध्यक्ष रामहिरा पाठकले उपत्यकामा पुनः प्रयोगीय वस्तु (कवाडी) दैनिक ३५ गाडी सङ्कलन हुने गरेको जानकारी दिनुभयो । सङ्कलनकर्ताले स्वतः गर्ने कामका कारण लगभग तीन सय ५० टन पुनः प्रयोगीय वस्तु दैनिक डम्पिङ साइटमा फाल्नु नपरेको उहाँ दावी गर्नुहुन्छ ।

सङ्का अनुसार काठमाडौं उपत्यकामा मात्र पुनः प्रयोगीय वस्तु सङ्कलनकर्ता करिब सात हजार छन् । उनीहरु दैनिक साइकलमा घर घरबाट धातु, प्लास्टिक, कागज, बोरा, कपडा, मोबिल, टायर ट्युबलगायत पुनः प्रयोग हुने वस्तु न्यूनतम मूल्यमा उठाउँछन् ।

यसरी पुनः प्रयोगीय वस्तु किनेर कवाडीखानामा बेच्दा मासिक रु २० हजारदेखि रु ३० हजार कमाई हुने गरेको काठमाडौंको बुद्धनगरका कवाडी सङ्कलनकर्ता अजय यादव बताउनुहुन्छ । उहाँ कामका सिलसिलमा हेपाइ खानुपर्ने, बाटोमा भुस्याहा कुकुरले सताउने र कतिपय अवस्थामा त चोरीको आरोपसमेत खेप्नुपर्ने समस्या रहेको गुनासो गर्नुहुन्छ । त्यसैगरी, उपत्यकामा एक हजार सात सय पुनः प्रयोगीय वस्तु सङ्कलन स्थल (कवाडीखाना) छन् । ती वस्तु उद्योगमा आपूर्ति गर्ने थोक व्यवसायी भने ८० को हाराहारीमा रहेको बताइन्छ ।

विश्वमा फोहर उठाउने व्यक्ति र पेसाको संरक्षण तथा सम्मान भए पनि नेपालमा भने बेवास्ता गरिएको गुनासो गर्दै अध्यक्ष पाठकले भन्नुभयो, “यो पेसा हेपिएको अवस्थामा रहेको छ, कतिपय अवस्थामा त अपमान पनि सहनुपर्दै । सरकारबाट नियमन, संरक्षण र सम्मानका लागि पटकपटक आग्रह गर्न्यै तर कुनै सुनुवाई भएको छैन ।”

उज्यालोतिर

विसं २०३८ देखि यो पेसामा लागेका पाठकले मुलुकमा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र आएपछि पनि कुनै सुनुवाई नभएको बरु कर लगाउने काम भएको गुनासो गर्नुभयो । काठमाडौं महानगरपालिकाले हाल कवाडी वस्तुमा कर लगाउन सुरु गरेको छ । यद्यपि सङ्घको पहलबाट सरकारी र विभिन्न शैक्षिक संस्थाका कागजपत्र आगो लगाउनुको सट्टा पुनः प्रयोग गर्न सुरु गरिएको उहाँको भनाइ छ । फोहरलाई मुख्य गरी पुनः प्रयोग नहुने र पुनः प्रयोग हुने गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरिएको छ । त्यसमध्ये पुनः प्रयोग नहुने फोहरमा पनि सड्ने र नसड्ने वस्तु रहेका छन् ।

भान्धाजन्य र अन्य फोहर सड्ने फोहर हुन् भने माटाका भाँडा, सेरामिकका प्लेट, सुर्ती, गुट्खा, चाउचाउका प्याकेट आदि पुनः प्रयोग पनि नहुने र नसड्ने फोहर हुन् । त्यसैगरी, धातुजन्य, प्लास्टिकजन्य, कागजन्य र शिशाजन्य वस्तु पुनः प्रयोग हुने वस्तु हुन् । पुनः प्रयोगीय वस्तु (कवाडी) सङ्गलनकर्ताहरूले यी वस्तुमात्र सङ्गलन गर्ने गर्दछन् ।

निजी संस्थाद्वारा ९० प्रतिशत फोहर व्यवस्थापन

यसैगरी, फोहर सङ्गलन गर्ने निजी संस्थाको साभा युनियन फोहरमैला व्यवस्थापन सङ्ग नेपालका अनुसार उपत्यकामा मात्र फोहर सङ्गलन गर्ने ५८ निजी कम्पनी छन् । ती कम्पनीमा तीन हजारभन्दा बढी कुचिकार, सङ्गलक र व्यवस्थापक कार्यरत रहेको सङ्घका महासचिव मित्रप्रसाद घिमिरेले बताउनुहुन्छ । उपत्यकाको फोहरमध्ये ९० प्रतिशत ती कम्पनीले र बाँकी १० प्रतिशतमात्र महानगरपालिकाले सङ्गलन गर्ने गरेको उहाँले जानकारी दिनुभयो । काठमाडौं महानगरपालिकाले १२, १८, १९, २०, २१, २३, २४ र २५ वडाको सम्पूर्ण फोहर सङ्गलन गर्ने गर्दछ भने बाँकी वडाको फोहर निजी संस्थाबाट सङ्गलन तथा व्यवस्थापन हुदै आएको छ ।

“कम्पनीले दैनिक घरघरबाट रिक्सा तथा ट्याक्टरबाट फोहर सङ्गलन गरेर आ-आफ्ना सङ्गलन केन्द्रमा राख्छन् र त्यही मजदुरले पुनः प्रयोग हुने वस्तु छनौट गर्दछन् । विग्रेको खाद्यान्न बझुरलगायत जनावरका लागि दानाका रूपमा पनि प्रयोग हुन्छ । यसरी करिब २५ प्रतिशत वस्तु छुट्याइन्छ र बाँकी स्यानिटरी ल्यान्डफिल साइट लगिन्छ”, उहाँले भन्नुभयो । तर जुन कम्पनीको फोहर छुट्याउने केन्द्र हुदैन, ती कम्पनीले फोहर सीधै बञ्चरेडाँडा लैजान्दछन् र त्यहीं कुहिने तथा पुनः प्रयोग हुने वस्तु छुट्याइन्छ ।

फोहर लैजाने कम्पनीले बञ्चरेडाँडा प्रत्येक गाडीको रु चार सय प्रवेश शुल्क तिर्ने गरेका छन् । एक सर्वेक्षणअनुसार उपत्यकाको कूल फोहरबाट छुट्याइने पुनः प्रयोग हुने वस्तुको विक्रीबाट मात्र दैनिक रु २० लाख देखि रु ३० लाख आम्दानी हुने गरेको छ । यसरी हुने छनौटले एकातिर आम्दानी हुने र अकीतिर फोहर व्यवस्थापनमा ठूलो सहयोग हुने महासचिव घिमिरेको भनाई छ । यसले फोहर ढुवानीको खर्च पनि बचत हुने गरेको छ ।

उज्यालोतिर

त्यस्ता कम्पनीले फोहरमैलाको मात्राका आधारमा प्रत्येक घर र व्यवसायबाट लिने शुल्कमा विविधता रहेको छ । तर घरायसीका लागि न्यूनतम मासिक रु चार सय रहेको छ । उपत्यकामा करिब चार लाख घर रहेका अनुमान छ ।

काठमाडौं महानगरपालिकाको वातावरण विभागका प्रमुख रविनमान श्रेष्ठका अनुसार बञ्चरेडाँडामा लैजाने फोहरमध्ये ६० देखि ७० प्रतिशत कुहिने फोहर हुन्छ भने बाँकी धातु, कागज, प्लास्टिक, शिशालगायत वस्तु हुन्छन् । दैनिक लैजाने दुई सय गाडीका फोहरमा अनौपचारिक काम गर्ने व्यक्तिले स्वतः रूपमा पुनः प्रयोग हुने वस्तु छुट्याउने गरेका छन् । त्यसमध्ये दैनिक पाँचदेखि १० गाडी पुनः प्रयोग हुने वस्तु फिर्ता हुने महानगरपालिकाको स्वीकारोक्ति छ । कवाडी सामग्री सङ्कलनकर्ताले आफ्ना रोजगारी र आम्दानीका सिलसिलामा स्वतः रूपमा पुनः प्रयोग गर्ने वस्तु सङ्कलन गर्दा फोहर व्यवस्थापनमा ठूलो सहयोग हुने गरेको श्रेष्ठ स्वीकार गर्नुहुन्छ । “यस पेसालाई सरकारले नियमन गर्नका लागि कहीं न कहीं औपचारिक रूपमा ल्याउन आवश्यक छ”, प्रमुख श्रेष्ठले भन्नुहुन्छ ।

साभार: भीष्मराज ओझा (रासस बुलेटिन)

सोतमा फोहर वर्गीकरण नेप्सेम्याकको सफलताबाट सिक्न सकिने पक्षहरू

ललितपुर कुसुन्तीका केही युवाहरुलाई आफ्ना टोल फोहर भएकोमा खिन्ता छायो । उनीहरुमा सफाइको हुटहुटी थियो । सार्वजनिक स्थल, खोलानाला, मन्दिर परिसर आदिमा फालिने फोहरलाई उचित व्यवस्थापन गर्ने उपायको मन्थन सुरु भयो । यस्तो फोहर व्यवस्थापन स्थार्नीय निकायबाट मात्रै हुने अवस्था थिएन । उपायको रूपमा एउटा सामाजिक संस्था स्थापना भयो । एउटा गाढा जुगाड भयो । टोलका घरघरमा भएका फोहर जम्मा गरेर कन्टेनरसम्म ढुवानी गर्दा पनि टोल सफा पार्न सकिन्छ भन्ने उनीहरुलाई लाग्यो र त्यसै गरे । टोलटोलमा सरसफाइको सन्देश लिएर गए । मानिसहरुले खुसीले दिएको दान

उज्यालोतिर

थापे, रसीद दिए । उनीहरुको माग धेरै ठाउँमा थपिदै गयो । काम बढ्दै गयो । लोकप्रियता बढ्दै गयो । नेपाल प्रदुषण नियन्त्रण तथा वातावरण निर्माण केन्द्र अर्थात नेप्सेम्याक भागिदै, फैल्दै गयो । विसं २०५४ बैशाख १६ मा ललितपुरमा दर्ता भएको यो संस्था कालान्तरमा व्यवस्थापनको अब्बल संस्थाको रूपमा स्थापित भयो ।

सामाजिक सेवाको उत्प्रेरणाले स्थापना भएको संस्थाले दुई दशकसम्म घरघरको फोहर उठाएर यहाँका मानिसहरुलाई सेवा दिई गयो । “जनताको सहयोगमा हामीले जनताको काम गरेका हौं त्यसैले हामीलाई जनताले माया दिए” नेप्सेम्याकका अध्यक्ष तथा प्रबन्ध निर्देशक टिकाराम दाहाल भन्नुहुन्छ । सामाजिक संस्थाबाट गरिएको फोहरमैला व्यवस्थापन कर्मले यसलाई व्यवसायिक बनाउन सकिन्छ भन्ने सन्देश दियो । दुई दशक पश्चात यसका प्रवर्द्धकहरुले फोहर व्यवस्थापन कर्मलाई समाजमा व्यवसायको रूपमा हेरिन थालेको अनुभूति गरे । बदलिँदो सरकारी नीतिमा फोहर व्यवस्थापनमा ठेकापट्टा, मूल्य अभिवृद्धि कर जस्ता विषयहरु पेचिलो बन्दै गयो, जुन गैर सरकारी संस्थाका लागि सहज थिएन । सरकारले बहुराष्ट्रिय कम्पनीसँग फोहर व्यवस्थापनका लागि आशयपत्र आळान गच्यो । अब गैर सरकारी संस्थाले यस्ता कम्पनीसँग मिलेर आशयपत्रमा सामेल हुनसक्ने अवस्था भएन । फलतः फोहर व्यवस्थापनको यात्रालाई अघि बढाउन कम्पनी नै चाहिने अनुभूति यसका सञ्चालकहरुले गरे र २०६६ मा नेप्सेम्याक सेवा प्रा. लि. को स्थापना गरे । गैर सरकारी संस्थाले गर्दै आएका कार्य यही कम्पनीबाट अघि बढ्न थाल्यो । अहिले यो कम्पनीमा ५ सय जति मानिसहरु आवद्ध छन् । युनियन छ । पेसाजन्य सुरक्षाका तालिमहरुको व्यवस्था गरिएको छ । कर्मचारीहरु सामाजिक सुरक्षा कोषमा आवद्ध गरिएका छन् । ललितपुर धोबीघाटमा मूल्य कार्यालय रहेको कम्पनीको स्वयम्भू महाराजगञ्ज र भक्तपुरको राधेराधेमा शाखा कार्यालय छ । करिब ५० हजार घरधुरीबाट दैनिक २५० टन फोहर उठाउँछ । उठाइएको फोहरको करिब ५ प्रतिशत जति फोहरबाट कम्पोष्ट मल बनाइन्छ । करिब २५ प्रतिशत जति फोहर बर्गीकरण गरी बिक्रीगरी आम्दानीको स्रोतको रूपमा उपयोग गरिन्छ । काठमाडौं उपत्यकाको फोहरमध्ये करिब २५ प्रतिशत फोहर यही कम्पनीले उठाएर व्यवस्थापन गर्दै । वर्षमा करिब १४-१५ करोड जतिको आर्थिक कारोबार हुन्छ ।

फोहर व्यवस्थापनमा स्रोतमा नै कुहिने र नकुहिने फोहर वर्गीकरणको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । त्यसमा नेप्सेम्याकले अब्बल प्रयोग गरेको छ । यो संस्थाले संकलन गर्ने फोहर मध्ये ललितपुर, काठमाडौं महाराजगञ्ज क्षेत्र, भक्तपुर र स्वयम्भू क्षेत्रमा गरी ३४१७९ भान्धाबाट निस्कने फोहर बर्गीकरण भएर संकलन हुन्छ । यसका लागि कुहिने फोहर लिने दिन हरियो भण्डा राखिएको सवारी प्रयोग हुन्छ । नकुहिने फोहर उठाउने दिनमा रातो भण्डा राखिन्छ । यसरी कुहिने र नकुहिने फोहर स्रोतमा नै बर्गीकरण गरी छुट्याउन

उज्ज्यालोतिर

त्यति सहज छैन । आम उपभोक्तामा फोहर त हो किन यसमा समय र परिश्रम लगाउने भन्ने मानसिकता छ । त्यसलाई चिर्न नेप्सेम्याकले चरणवद्ध सचेतना अभियानहरु गरेको सम्झन्नुहुन्छ दाहाल । “हामीले विभिन्न चरणमा छलफलहरु गन्यौं । नगर तथा बडाहरुमा समन्वय भयो । त्यसपछि घरघरमा यो सन्देश फोहर उठाउने कर्मचारीहरुले पुऱ्याए । यति हुँदा पनि सहज रूपमा स्रोतमा फोहरको वर्गीकरण भएन । त्यसपछि जुक्ति निस्कियो, यसरी स्रोतमा फोहर छुट्याएर दिने परिवारलाई हरेक साल ५ केजी कम्पोष्ट उपहार दिने । यो उपहारले भने गतिलै काम गन्यो” । भक्तपुरकी एक गृहिणीले पोष्ट गरेको टिकटक देखाउदै दाहाल भन्नुहुन्छ “हेर्नुहोस् त यी महिलाले गमलामा हामीले दिएको मल (बोरामा नेप्सेम्याकको लोगो देखिन्छ) हात्वै काठमाडौं महानगरपालिकाका मेर बालेन शाहले पठाएको मल कति राम्रो, धन्य बालेन, भनेकी छिन्, यो मल त हामीले दिएको हो, बालेनको उपत्यकामा यत्रो क्रेज छ, उहाँले चाहनुभयो भने फोहरको दीर्घकालीन व्यवस्थापन हुनसक्छ” । नेप्सेम्याकसँग भगिनी संस्थाको रूपमा परिवर्तन सेवा प्रा. लि., ग्रीन सिटी स्यानिटेशन प्रा. लि र स्वस्थ समाज रहेका छन् । चार संस्थाले गरी उपरोक्त संख्याका भान्डाबाट निस्कने फोहर स्रोतमा वर्गीकरण गरिरहेका हुन् ।

स्रोतमा फोहरको वर्गीकरणको आँकडा

क्रम संख्या	स्थान	भान्डाको संख्या
१	ललितपुर	३४२६
२	महाराजगञ्ज, काठमाडौं	५१००
३	भक्तपुर	१०४००
४	स्वयम्भू	१५५५७
५	ग्रीन सिटी प्रा. लि.	१८००
६	परिवर्तन सेवा प्रा. लि.	२८८६
	जम्मा	३४१७९

यसरी स्रोतमा वर्गीकरण गरी संकलन गरिएको फोहरमध्ये कुहिने प्रकृतिको फोहरलाई नेप्सेम्याकले चाल्नाखेलमा रहेको कम्पोष्ट प्लान्टमा लैजान्छ । त्यहाँ फोहरबाट मल उत्पादन गरिन्छ । यस क्रममा फोहरमा इएमको प्रयोग गर्ने, तयार गरिने मलमा विरुवाका लागि आवश्यक पौष्टिक तत्व रहेको एकीन गर्न आवश्यक हड्डीको धुलो तथा पिना लगायतका वस्तुहरु मिलाइन्छ । ओल्टाइ पल्टाइ गर्दा करिब ६ महिनामा राम्रो गुणस्तरको कम्पोष्ट तयार हुन्छ । त्यसलाई राम्ररी टुक्र्याएर, छानेर प्याकेजिङ पश्चात बजारमा लिगिन्छ । कम्पोष्ट उत्पादनका लागि जर्मन सहयोग नियोगाले अनुदान स्वरूप उपलब्ध गराएका

पल्टाउने, पिस्ने र चाल्ने मेशिनहरु दक्षिणकाली नगरपालिका वडा नं १ चाल्नाखेलमा स्थापना गरिएको छ । यसका साथै नेप्सेम्याकले सूर्यविनायक नगरपालिका वडा नं १० चित्तपोल, मध्यपुर ठिमी नगरपालिकाको राधेराधे र ललितपुरको सदर चिडियाखानामा पनि कम्पोष्ट उत्पादनको कार्य गर्दै आएको जनाएको छ ।

नेप्सेम्याकले कुहिने फोहरलाई प्रयोग गरी उत्पादन गरेको फोहर यसका कार्यालयबाट खरीद गर्न सकिन्छ । सुरुमा त कम्पोष्ट उत्पादन भएर ५० औँ टन मल बिक्री नभएको अनुभव छ । पछि विस्तारै आम उपभोक्तामा जागरण र सचेतना पश्चात मल बिक्री हुन थालेको हो । यसरी महिनामा करिब १० देखि १५ टनसम्म फोहरबाट मल बनाइरहेको छ यो संस्थाले ।

फोहरलाई उद्यमसँग जोड्ने कार्यको अगुवाई पनि यो संस्थाले गरिरहेको छ । यसलाई परिवर्तित सन्दर्भ अनुसारको फोहर व्यवस्थापनको आयाम भन्नुहुन्छ अध्यक्ष दाहाल । नेप्सेम्याकले थ्री आरको प्रयोगमा जोड दिएको छ । पुनः प्रसोधन योग्य वस्तुहरुको प्रसोधन मार्फत फोहर घटाउने र आम्दानी बढाउने रणनीति अख्लियार गरेको छ । यसका लागि जोरपाटीमा पेपर रिसाइकल प्लान्ट स्थापना गरिएको छ । पुराना कागजमा नयाँ कच्चा पदार्थ मिसाएर बनाइएको कागज बजारमा पठाइन्छ । पुराना कागजबाट बनेका सामान भने त्यति खपत नहुने अनुभव छ । तर कार्यालयका लागि चाहिने फाइलहरु भने

उज्यालोतिर

नेप्सेम्याकले यस्तै कागजहरुबाट बनाउँछ ।

नेप्सेम्याकबाट फोहर संकलन गरिने क्षेत्रहरु

क्रम	नगरपालिका	वडाहरु
१.	ललितपुर महानगरपालिका (१२ वटा वडाहरु)	२, ३, ४, ५, १३, १४, १८, १९, २०, २१, २२ र २५
२.	काठमाडौं महानगरपालिका (७ वडाहरु)	३, ४, ५, १३, १५, १६ र २६
३.	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका (३ वडा)	७, ८ र ९
४.	मध्यपुर थिमी नगरपालिका (६ वडा)	४, ५, ६, ७, ८ र ९
५.	टोखा नगरपालिका	वडा नं ४
६.	भक्तपुर नगरपालिका	वडा नं १
७.	नागार्जुन नगरपालिका	सबै
८.	सूर्यविनायक नगरपालिका	सबै
९.	चाँगुनारायण नगरपालिका	सबै
१०.	धुलिखेल नगरपालिका	सबै

परिवर्तन सेवा, ग्रिनसिटी र स्वस्थ समाजबाट संकलन गरिने क्षेत्रहरु

११.	काठमाडौं महानगरपालिका	६, ७, ८, १५, १६, १७, १८ र १९
१२.	बनेपा नगरपालिका	सबै
१३.	दक्षिणकाली नगरपालिका	सबै
१४.	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका	सबै
१५.	पशुपति क्षेत्र र सिंहदरबार क्षेत्र	सबै

त्यसैगरी बालाजुमा प्लाष्टिकबाट प्लाष्टिक दाना निकाल्ने गरि काम अघि बढाइएको छ । खेर जाने प्लाष्टिकबाट दानाको अलावा कम्पनीले प्लाष्टिकको प्रसोधन गरी ३२, २५, २० र १६ एमएमका पाइप उत्पादन गरी बजारमा पठाउने गरेको छ । यसको उत्पादन पनि बालाजुमा नै हुन्छ । व्यापारिक संभावनाको अर्को क्षेत्रको रूपमा प्लाष्टिकको बोत्तलबाट फाइबर बनाउन सकिने रहेछ । तर त्यसका लागि निकै लगानी आवश्यक पर्ने भएकोले तत्कालका लागि त्यस्ता पेट बोत्तलबाट चिप्स बनाएर आम्दानी बढाउने पहल भइरहेको छ । भविष्यमा यस्तो उत्पादन आफैले गर्ने तयारी स्वरूप धनुषाको ढल्केवरमा जग्गा खरीद

गरी प्लान्ट स्थापनाको पहल पनि गरिहरको छ ।

“सरकारले नगरेको कार्य हामीले गरेका छौं । २० प्रतिशत फोहर छानेर बेच्छौं घरघरबाट उठेको रकमबाट हाम्रो सञ्चालन खर्च पुग्दैन । कर्मचारी खर्च, सवारी साधन खर्च, प्रतिटिप ४ सय महानगरपालिकालाई तिर्नुपर्छ, त्यसो गर्नका लागि खर्च उठाउनका लागि विक्रीयोग्य सामग्री छुट्याएर बेच्नै पर्छ । जनतालाई पैसा दिने बनाएका हामीले हाँ । घरघरका पोका उठाएर, सडक बढारेर हामीले जनतालाई फोहर व्यवस्थापनमा पैसा तिर्ने बानीको विकास गरेका हाँ । नगरपालिकाले पैसा नलिई फोहर उठाउँछ हामी पैसा लिएर फोहर उठाउँछौं । उसको सेवा अनियमित छ हाम्रो नियमित, यसैले गर्दा हामीले जनताको मन जित्दै गयौं ।”

नेप्सेम्याकको अनुभवमा विद्यमान ऐन र नियमहरु फोहर व्यवस्थापनको दीर्घकालीन लक्ष्यसँग मेल खादैनन् । पूर्वाधारमा गरिने लगानी फोहर व्यवस्थापनको कोशेदुंगा हो । फोहरको ठेक्का लगाउने त्यो पनि ५ वर्षका लागि, कुनचाहि निजी क्षेत्रले ५ वर्षका लागि ठूलो धनराशी खर्च गर्छ ? त्यसैले दाहाल भन्नुहुन्छ, यसरी छोटो समयका लागि गरिने ठेक्कापट्टाले निजी क्षेत्रलाई आश्वस्त पार्न नसक्ने भएकोले कम्तीमा २५ वर्षसम्मका लागि यस्ता सम्भकौता हुनु आवश्यक छ । यदि सरकारले यसरी लामो समयका लागि काम गर्न दिने हो भने नेप्सेम्याकले थप २५ प्रतिशत फोहर व्यवस्थापनको जिम्मा लिने जनाएको छ । “आधा फोहर त हामी व्यवस्थापन गछौं । सरकारले कम्पोष्ट मल उत्पादनका लागि जमिनको व्यवस्था गर्ने हो भने कुहिने फोहर बन्चरेडाँडा लग्नै पर्दैन । नकुहिने फोहरको पनि वर्गीकरण गरी बाँकी रहेका फोहरमात्र अन्तिम बिसर्जनस्थल लैजान सके बन्चरेडाँडा ल्याण्डफिल साइटको आयु दोब्बर बनाउन सकिन्छ ।” नीति निर्माताहरुलाई यो तथ्यप्रति संवेदनशील हुनैपर्छ ।

फोहरलाई मल बनाएर किसान र उत्पादनसँग जोड्ने हो भने फोहर समस्या हैन अवसर हुने ठम्याई नेप्सेम्याकले प्रस्तुत गरेको छ । अहिले कम्पोष्ट उत्पादन खर्च अलि बढी भएकोले मल महँगो भएको र सरकारको सहयोग पाए यसलाई अझै सस्तो पार्न सकिने कम्पनी बनाउँछ ।

शहरबासीको डोको

नेपाल गाउँ नै गाउँले भरिएको मुलुक हो । हिजोआज शहरीकरण तीव्र छ । गाउँधरतिर अक्सर डोकोको प्रयोग दाउरा, घाँस बोक्न तथा धाराबाट घरसम्म पानी ओसार्न प्रयोग हुन्छ । धेरै शहरमा हुर्किएका नवपुस्तालाई डोकोको प्रयोगको बारेमा जानकारी छैन । शहरमा धेरैका लागि यस्ता डोको घर सजाउने माध्यम पनि बनेको पाइन्छ । केही युवा उद्यमीहरूले यो डोकोलाई फोहर संकलन गर्ने कम्पनीको रूपमा उठाएका छन् । डोको रिसाइकलर्स अर्थात् शहरमा थुप्रिएका पुनः चक्रीय उपयोगमा आउने फोहर उठाउने कम्पनी ।

काठमाडौं उपत्यकामा फोहर व्यवस्थापन जहिले जटील विषय छ । शहरका कुना, काज्चा, सार्वजनिक स्थल यत्रतत्र फोहर मिल्काइदा शहरको सुन्दरतामा गम्भीर असर परेको छ । त्यसरी मिल्काइने फोहरमा थुप्रै पुनः चक्रीय प्रयोगमा आउनसक्ने वस्तुहरु मिल्काइएका पाइन्छन् । पढेलेखेका तीनजना युवाहरुको मनस्थितिमा यसैमा अवसर छ भन्ने सोच पलायो । उनीहरूले सन् २०१७ जुलाइमा एउटा कम्पनीको स्थापना गरे । फोहरमा सामाजिक उद्यम खोज्ने यो कम्पनी अहिले डोकोको रूपमा चिनिएको छ । करिब ६० जनाको परिवारको रूपमा विस्तार भइसकेको छ ।

तपाइँको घरमा पुराना कागज, प्लाष्टिक लगायतका पुनः चक्रीय प्रयोगमा आउने फोहर जम्मा भएको छ भने धन्दा नमान्हुहोस्, फोन उठाउनुहोस् डोकोलाई फोन लगाउनुहोस् । फोहर किन्न पैसा बोकेर डोकोको गाडी आउँछ । फोहर दिनुहोस् पैसा लिनुहोस् । तपाइँले कवाडी संकलकसँग मोलतोल गरिराख्नुपर्ने भन्कट पनि रहेन । डोकोले बजार अवस्थाको आधारमा आफूले खरीद गर्ने यस्ता सामग्रीहरुको मूल्य हरेक महिना निर्धारण गर्दछ, आफ्ना वेवसाइटमा नै राख्छ । तौल गरेर त्यस अनुसारको मूल्य ठाउँको ठाउँ पाइन्छ । आफ्नो फोहर सार्वजनिक ठाउँमा फाल्ने कि नगरको सवारीमा पठाएर सिसडोल पुऱ्याउने वा विक्री गरेर थोरबहुत आम्दानी गर्ने भन्ने अब उपभोक्ताको हातमा नै छ । त्यसैका लागि काम गर्दछ डोकोले । ६ वर्षको अवधिमा शहरका धेरै ठाउँमा डोको पुगिसकेको छ । तर याद गर्ने विषय यो छ कि तपाइँको घरमा जम्मा भएको बिक्रीयोग्य फोहरको मात्रा कम्तीमा १५ केजी चाहि हुनुपर्छ । डोकोका ग्राहक व्यवस्थापक अर्पन आचार्य भन्नुहुन्छ “थोरै फोहर लिन जाँदा त हाम्रो लागत पनि उठ्दैन त्यसैले हामी रिडरोड भित्र र बाहिरका १-२ किमी दुरीसम्म यति परिमाणमा फोहर हुँदा पनि उठाउन जान्छौं” ।

उज्ज्यालोतिर

डोकोको यात्रा कवाडीकै एउटा परिमार्जित संस्करण हो । कवाडीमा समाजलाई हेर्ने दृष्टिकोण हेयभावपूर्ण छ । त्यसमा पढेलेखेका युवाहरुले प्रविधिको प्रयोग गरी नयाँपन दिएका छन् । धेरैका समस्यालाई सम्बोधनको प्रयास गरेका छन् । मानिसहरु घरमा फोहर गरुञ्जेल निस्फीकी हुन्छन्, जब फोहरको परिमाण बढ्छ, व्यवस्थापनमा समस्या हुन्छ, आफ्नै घरको फोहर उनीहरुलाई समस्या बन्द्छ । फोहरवालाको कुरा हुन्छ तर वास्तविकता फोहरवाला त फोहर गर्ने व्यक्ति र परिवार नै हो । फोहर उठाउन आउने त सफाइवाला हो । यो सामाजिक सोचले सफाइ व्यवस्थापन हाम्रा लागि चुनौति बनेको हो ।

डोको कम्पनीले कुनै ठूलो आविष्कार गरेको छैन । यसले आम उपभोक्ताका घरबाट संकलन भएको फोहरलाई मेटेरियल रिकभरी साइटमा पुऱ्याउँछ । त्यहाँ विक्रीयोग्य सामग्रीको बन्डल तयार गरिन्छ । त्यो पुऱ्य, रिसाइकल गर्ने कम्पनीमा ।

यति सानो अवधारणा बोकेको कम्पनी स्थापना गरी स्थापित हुनु त्यति सहज थिएन । त्यसैले उनीहरुले सुरुका दिनमा वेवसाइटका अतिरिक्त सामाजिक सञ्जालहरुको उपयोग गरे । मानिसहरुलाई यसबारेमा जानकारी दिए । फोहर व्यवस्थापन र स्रोतमा वर्गीकरणका बारेमा तालिम प्याकेजहरु डिजाइन गरे । विभिन्न ठाउँमा पुगे । आफ्ना कुरा राखे । विस्तारै वातावरण सहज हुँदै गयो । विभिन्न कर्पोरेट एजेन्सीहरुमा धाए । ग्राहक थपिँदै गए । अन्ततः कम्पनीलाई स्थापित गर्न सफल भए ।

उज्यालोतिर

साइट स्थापना गरेको छ । बजार अध्ययन उनीहरुको सबैभन्दा सशक्त पक्ष हो । बजार अध्ययनका क्रममा यसका सञ्चालकहरुले काम गर्ने थुप्रै नयाँ क्षेत्रहरु पत्ता लगाए । जस्तै विभिन्न कार्यालय र बैंकिङ क्षेत्रमा फोहरको रूपमा जम्मा हुने कागजातहरु गोप्य राख्नुपर्ने र परम्परागत रूपमा सामग्री उठाउने कवाडीलाई बिक्री गर्न नमिल्ने रहस्य खुल्यो । ती कागजको व्यवस्थापन ती निकायका लागि टाउको दुखाईको विषय रहेछ । अधिकांश संस्थाले त्यसलाई जलाउने गरेको पाइयो । डोकोका सञ्चाकहरुले नयाँ जुक्ति निकाले । औद्योगिक रुमपा नै कागज धुल्याउने मेशीन अर्थात् इन्ड्रिस्ट्रियल श्रेडर ल्याउने र ती निकायलाई ती कागजको गोपनियता बारेमा आश्वस्त पार्न सकिने हो भने त्यसबाट आम्दानी हुने रहेछ । डोकोले पनि यो मेशिन भित्रयायो । फलतः अहिले डोकोका ग्राहकहरुको सुचीमा १६ वटा वाणिज्य बैंकहरु छन् । तिनले हरेक वर्ष गोपनियता कायम गर्दै व्यवस्थापन गर्नुपर्ने सयौं टन कागजको व्यवस्थापन को जिम्मा डोकोलाई दिने गर्दछन् ।

यो साल डोकोले प्रभु बैंक लिमिटेडको ठूलो परिमाणको कागज व्यवस्थापन गर्दैछ । करिब ८० टन कागज जुन गोपनियता कायम गर्दै व्यवस्थापन गर्नुपर्छ, त्यसको जिम्मा डोकोको छ । त्यसलाई कम्पनीले बैंकबाट लिन्छ, श्रेडरमा टुक्रा पारिन्छ । टुक्राटुक्रा भएको कागज लुम्बिनी पेपर मिल्सलाई बेचिन्छ । शहरमा मिल्कने फोहर व्यवस्थापन भयो । कागज बालेर कार्बन उत्सर्जन गर्नु पनि परेन । ती कागज च्यातेर व्यवस्थापन गरिरहेका बैंकहरु कागज च्यात्ने श्रमिकको खोजीमा भौतारिन परेन । ती बिक्री भएका कागज नयाँ कच्चा पदार्थमा मिलाउँदा त कागज नै बनेर बजारमा आउने भयो ।

विज्ञान र प्रविधिको प्रयोग सँगै पुराना इलेक्ट्रोनिक सामग्रीहरु पनि फोहरकै रूपमा आउँछन् । तिनको प्रसोधन हुँदैन । ती सामग्रीहरु सीधै ल्याण्डफिल साइटमा लैजाने गरेको पाइन्छ, खासगरी यस्ता विद्युतीय सामग्रीको व्यवस्थापनमा नेपालमा कामै भएको पाइँदैन । यो समस्यालाई मध्यजनर गरी डोकाले विद्युतीय सामग्री पनि संकलन गर्दै । खासगरी कम्प्युटर पार्ट्सहरु । तिनलाई कम्पनीमा ल्याइन्छ । कतिपय यसमा प्रयोग भएका सामग्रीहरु पुनः उपयोग गर्न सकिने, कतिपय मर्मत गरेर बेच्न सकिने खालका हुन्छन् । कम्पनीले त्यही काम गर्दै । यसबाट पनि कम्पनीलाई आम्दानी भइरहेको छ ।

कम्पनीले तारको फोहर व्यवस्थापनका लागि पनि कार्य गरेको छ । तारबाट त्यसमा प्रयोग भएको तामा निकाल्नका लागि त्यसलाई जलाउने गरिएको पाइयो । तर यो कम्पनीले वायर स्ट्रीपर ल्याएर तारको व्यवस्थापनमा नयाँ आयाम सुरु गरेको छ ।

ल्याण्डफिल साइटको दयनीय अवस्था, फोहर व्यवस्थापनको सोचलाई मध्यनजर गरी कवाडी सामग्रीहरुको बजार संभावनालाई मध्यनगर गरी यो कम्पनीको सोच बनाएको छ । “ग्राहकहरु बढ़दै गयो, र हामीले आम्दानीका स्रोतहरुलाई विविधिकरण गर्दै गयौं, यही

कारण हो हाम्रो कम्पनी स्थापित हुनुको कारण” आचार्य भन्नुहुन्छ । बिक्रीयोग्य सामग्री संकलन तथा बिक्री सँगै कम्प्युनिटी रिकभरी फ्यासिलिटीको डिजाइन गर्ने, विभिन्न विश्वविद्यालय र निकायहरूसँग मिलेर अध्ययन अनुसन्धान कार्यहरु गर्ने जस्ता कामहरूबाट पनि आर्जन गर्ने गर्दछ ।

फोहर व्यवस्थापनको साइकलमा काम गर्ने कम्पनीका लागि थुप्रे चुनौतिहरु छन् । कम्पनीले पोखराबाट प्रभु बैंकको कागज व्यवस्थापनका लागि काठमाडौं ल्याउनुपर्ने भयो । बाटोमा तीन ठाउँमा त कर नै तिर्नुपरेको सम्झन्छन् डोकोका कर्मचारीहरु । करको व्यवस्था उद्यमका लागि प्रतिकुल भएको पनि यसले भल्को दिन्छ । विद्यमान फोहरमैला व्यवस्थापन ऐन २०६८ ले स्थानीय निकायलाई फोहर व्यवस्थापनमा जिम्मेवार मानेको सन्दर्भमा ती निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्य विना यस्ता उद्यमशीलताको यात्रा संभव छैन । त्यस्तो समन्वय र सहकार्य त्यति सहज पनि छैन । स्थानीय निकायहरूले फोहर व्यवस्थापनका लागि विभिन्न कम्पनीसँग सम्झौता गरेका छन् ती मध्ये कतिपय कम्पनीहरु घरघरबाट उठाइने फोहर संकलन वापत्को सेवा शुल्कमा नै रमाइरहेको अवस्था छ । तिनको सिन्डीकेटले नव प्रवर्द्धन गर्ने कम्पनीहरूलाई ती ठाउँमा गएर काम गर्न बाधा छ । यसको उचित सम्बोधन गर्नु जरुरी छ । विजनेस र सामाजिक दुवै चुनौति छन् । विजनेसमा गरिखाने नीतिगत व्यवस्थाको कमि छ भने सामाजिक रुम्पा विद्यमान मानसिकता खासगरी पढेलेखेका युवाहरूले फोहरको काम किन गरेको भन्ने खालको सोच छ । यी सोचबाट माथि नउठासम्म फोहर व्यवस्थापन चुनौतिकै रूपमा रहने तथ्य निर्विवाद छ ।

फोहरलाई यदि उचित रूपमा व्यवस्थापन गर्ने हो भने स्रोतमा फोहरको वर्गीकरण पूर्वसर्त नै हो । तर यो स्रोतमा फोहरको वर्गीकरण हुन नसकेका कारण त्यसपछिका समस्याहरु देखिए आएका हुन् । फोहरलाई स्रोत नभएर समस्याको रूपमा हेरुञ्जेल त समाधान पनि संभव छैन । ल्याण्ड फिलसाइटको समस्यामा सधैंभर रूपलिने हो भने फोहर व्यवस्थापनको समाधान कहिल्यै पनि पत्ता लाग्ने अवस्था छैन ।

कम्पनीको अनुभवमा फुटेका शिशाको व्यवस्थापन काठमाडौं उपत्यकामा जटील छ । यस्तो शिशा प्रसोधन गर्ने उद्दोगको कमि छ । त्यसका लागि सरकारले नै सहुलियत दिएर व्यवसायीहरूलाई आकर्षित गर्ने हो भने यो पनि एउटा नयाँ क्षेत्र हुनसक्छ ।

कम्पनीले लिने हरेक रिसाइकेवल्स्को तथ्यांक राख्ने गरेको छ । अहिलेसम्म यसबाट १ करोड ४० लाख केजी रिसाइकल भएको देखिन्छ । त्यसैगरी ४ हजार घरमा सेवा दिएको र १२३ संस्थासँग सहकार्य गरेको अनुभव छोटो समयमै संगालेको छ डोकोले । त्यसैले शहरी क्षेत्रको फोहर व्यवस्थापनमा डोकोको सिर्जनशीलता एउटा नयाँ आयामको रूपमा अघि बढ्नसक्छ ।

कुहिने फोहर ल्याण्डफिल नलैजाने कम्पनी

फोहर व्यवस्थापन घरघरको मात्रै हैन, ठूला व्यवसायिक प्रतिष्ठानहरुका लागि पनि समस्या हो। अझ धेरै मानिसहरुको आवतजावत हुने तारे होटलहरुको फोहर व्यवस्थापन त्यति सजिलो छैन। पर्यटन उद्योगको मेरुदण्डको रूपमा रहेका काठमाडौं उपत्यकाका तारे होटलहरुका लागि फोहर व्यवस्थापन सहज नभएपछि त्यससँग काम गर्ने एउटा कम्पनी जोडिन आइपुगोको छ। यो कम्पनीले फोहरको पूर्ण व्यवस्थापकीय कार्य गर्दछ।

काठमाडौं उपत्यकामा फोहर व्यवस्थापनको समस्या निकै लामो समयदेखि कै हो। यो समस्याको निराकरण नगरी सुन्दर कान्तिपुरी नगरीलाई सफा र स्वच्छ बनाउने परिकल्पना पनि गर्न सकिदैन। फोहरका कारण हाम्रो सभ्यता माथि प्रश्नचिन्ह खडा हुँदैछ भने यहाँका कला, संस्कृति र सम्पदाको अवलोकनका लागि आउने पर्यटकहरुमा पनि नमीठो छाप छोड्ने गर्दछ। यस्तो समस्याबाट छुटकारा दिलाउन केही गरौ भन्ने सोचले जन्मेको एउटा कम्पनीले राजधानीका तीन होटलमा यसको व्यवस्थापनको कार्य गरिरहेको छ।

नेपालमा फोहर व्यवस्थापन भन्नाले घरघरमा गएर त्यहाँको फोहर उठाउने र त्यसलाई अन्तिम विसर्जन स्थलमा लगेर थुपार्ने भन्ने आम बुझाइले धेरै कालखण्डसम्म ग्रसित बनायो। अनि धेरै मानिसहरु फोहरमा पैसा छ, फोहर व्यवस्थापन निजी क्षेत्रलाई दियो भने त भोलाभरी पैसा दिन्छ भन्ने सोचबाट ग्रसित छन्। फोहरबाट मोहोर अर्थात् हातहातै क्यास भन्ने उनीहरुको सोचकै कारण अक्सर नगरपालिकाहरु फोहर उठाउने निजी सेवा प्रदायक वा कम्पनीसँग रकम लिन्छन्। तर फोहर व्यवस्थापकहरुको अन्तरकथा बेल्लै छ। यसलाई राम्ररी नबुझ्दासम्म फोहर व्यवस्थापन जटील र समस्याको पहाडको रूपमा बदलिएको छ।

फोहर व्यवस्थापन हरेक नागरिकसँग जोडिएको विषय हो। त्यसको व्यवस्थापनको लागि हरेक नागरिकको सहयोग अति नै महत्वपूर्ण हुन्छ। उनीहरुले सार्वजनिक स्थलमा फोहर नगरेर, आफुले उत्पादन गर्ने फोहर स्रोतमा नै बर्गीकरण गरेर फोहर व्यवस्थापनमा जिम्मेवार नागरिकको भूमिका निवाह गर्न सक्छन्। निजी क्षेत्रले फोहर व्यवस्थापनमा प्रवेश भएसँगै घरबाट फोहर सडकमा निस्कनुको साँटो सीधै सवारी साधनमा लोड हुने गरेको छ। विगत दशकमा फोहर व्यवस्थापनमा देखिएको यौटा आशालागदो परिवर्तन यही हो। त्यसैगरी आम उपभोक्ताहरुले फोहर व्यवस्थापन वापत सेवाशुल्क तिर्न थालेका छन् जसले

उनीहरुमा प्रदुषकले तिर्नुपर्छ भन्ने अवधारणा विस्तारै विकास हुँदै गएको छ ।

ब्लु वेष्ट टु भ्यालु (Blue Waste 2 Value) फोहर व्यवस्थापन गर्ने कम्पनी हो । सन् २०१४ मा स्थापना भएदेखि यो कम्पनीले फोहर व्यवस्थापनका आयामहरुमा पृथक रूपमा काम गरिरहेको छ । पहिचान बनाएको छ । कार्यालय छ, दरबार मार्गको होटल याक एण्ड यति परिसरमा । यो कम्पनीले काठमाडौंका तारे होटल, कुट्टैतिक नियोगका अतिरिक्त शंकरापुर नगरपालिका क्षेत्रमा फोहर व्यवस्थापन गर्दछ । पाँचतारे होटलहरु होटल याक एण्ड यति, मेरियट र हायातमा उस्तै प्रकृतिका फोहर निस्कन्छन् । ती होटलले यो कम्पनीमार्फत फोहरको व्यवस्थापन गर्दछ ।

यी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका होटलहरुको फोहर व्यवस्थापनको क्रममा स्रोतमा फोहरको वर्गीकरण गरिन्छन् । यी होटलबाट दैनिक औषतमा २०० केजी भन्दा बढी फोहर उत्पादन हुन्छ जुन यहाँ बस्ने पर्यटकहरु र यहाँ हुने कार्यक्रमहरुमा बढी मात्रामा निर्भर हुन्छ । ती फोहरलाई नियन्त्रित तापक्रम भएको कोठामा राख्ने गरिन्छ । अनि त्यसलाई व्यवस्थापन गर्ने क्रममा ब्लु वेष्ट टु भ्यालु प्रालिले दैनिक रूपमा ती फोहर उठाउने गर्दछ । उठाइएको फोहर होटल याक एण्ड यतिको पछाडि रहेको रिकभरी साइटमा लगिन्छ । विक्रीयोग्य बस्तुहरु छुट्याइन्छ । सबैभन्दा रोचक त यी फोहर व्यवस्थानमा यो कम्पनीलाई फर्पिङ क्षेत्रका सुँगुर, बंगुरहरुले योगदान दिइरहेका छन् । चाल्नाखेलका फार्म सञ्चालकहरु सवारी साधन लिएरै यस्ता फोहर जुन जनावरका आहाराका रूपमा प्रयोग हुन्छन् तिनको ढुवानी गर्न आउँछन् । कम्पनीले पनि खेर फालिएका खाद्यबस्तुहरु फार्म सञ्चालकलाई उपलब्ध गराउँछ, तारे होटलका खानाले हुर्किने बंगुरहरु कालान्तरमा फेरी शहरबासीको मिष्ठान भोजन बनेर शहर भित्रन्छन् । कम्पनीका महाप्रबन्धक रोनिश शाक्य भन्नुहुन्छ, “चाल्नाखेलका बंगुरपालकहरुले पनि हामीलाई फोहर व्यवस्थापनमा सहायता गरिरहनुभएको छ । याक एण्ड यतिबाट सरदर दैनिक २०० केजी फोहर निस्कन्छ, मेरियटबाट अझ धेरै । ती फोहर मध्ये स्रोतमा नै वर्गीकरण भएर आएकोले बंगुरको आहाराको रूपमा उपयोग हुनसक्ने फोहर हामी फार्म सञ्चालकलाई दिन्छौं, उहाँहरु हाम्रो सम्पर्कमा हुनुहुन्छ” ।

याक एण्ड यतिबाट दैनिक निस्कने २०० केजी फोहर मध्ये जनावरका लागि आहाराको रूपमा प्रयोग हुने फोहर फार्म सञ्चालकहरुले लैजाने भएका कारण कुहिने फोहर व्यवस्थापनको कठिनाई स्वतः घटेको कम्पनी सञ्चालकहरुको भनाई छ । बाँकी रहेको फोहरबाट विक्रीयोग्य बस्तु छुट्याइन्छ र विक्री गरिन्छ । यसले कम्पनीलाई थोरै आम्दानी गराउँछ । अन्तिममा फोहर व्यवस्थापनका लागि ल्याण्डफिल साइट लैजाने बेला फोहरको मात्रा करिब ४० केजी मात्र बाँकी रहन्छ, बाँकी सबै उपयोग हुन्छ । फोहर व्यवस्थापनको यो मोडेललाई सबैतर फिजाउन सकेको अवस्थामा फोहर व्यवस्थापन ठूलो समस्या नभएर अवसरको रूपमा परिणत हुने अनुभव यो कम्पनीले संगालेको छ । यही तरिका अपनाएर

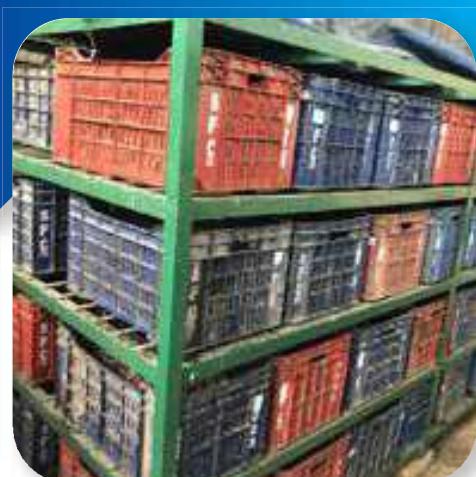
उज्यालोतिर

उसले उल्लेखित होटलका साथै भारतीय दूतावासको फोहर व्यवस्थापन गरिरहेको छ ।

फोहरबाट निकालिने बिक्रीयोग्य बस्तुहरु विभिन्न ठाउँमा बिक्री हुन्छ । प्लाष्टिकका बोत्तलहरु पोखराको हिमालयन लाइफ प्लाष्टिक कम्पनीमा जान्छ जसले वर्षमा करिब १२०० टन यस्ता बोत्तल पुनः प्रसोधन गर्दछ । पेट बोत्तलका बिर्को छुट्टै बिक्री हुन्छ । चाउचाउ, कुरकुरे लगायतका खोलमा प्रयोग हुने मल्टी लेयर प्लाष्टिक भने रिसाइकल हुदैन । यस्ता प्लाष्टिक ठूलो परिमाणमा जम्मा गर्न सक्छन् तर त्यसका लागि यस्ता प्लाष्टिकको मात्रा धेरै हुनुपर्छ र तिनको संकलन र ढुवानी गर्दा उद्योगीलाई कोइला भन्दा सस्तो पर्नुपर्ने हुन्छ । तर कम्पनी सञ्चालकहरु यसरी संकलन र ढुवानी गर्दा कोइलाको भन्दा बढी मूल्य परिरहेका कारण यस्ता प्लाष्टिकको व्यवस्थापनमा राज्यले नै छुट लगायतका विभिन्न विकल्पमा सोच्न आवश्यक रहेको बताउँछन् ।

शंकरापुरको सिकाई

कम्पनीले फोहर व्यवस्थापनलाई अनुसन्धान र सिकाइको पाटोको रूपमा लिएर कार्य गरिरहेको छ । शंकरापुर नगरपालिकाको शहरी क्षेत्रका ४ वटा बडाहरुमा पनि यसले फोहर व्यवस्थापनको कार्य गर्दछ । तर यहाँबाट निस्कने फोहरको भने करिब आधा जति फोहर ल्यानिटरी ल्याण्डफिल साइटमा जान्छ । नगरपालिकाले उपलब्ध गराएको शंकर आपुर न.पा. वडा नं ७ चियानपाटीमा कम्पनी प्रोसेसिङ साइट स्थापना गरेको छ । त्यही लगेर फोहरबाट रिकभर हुनसक्ने बस्तुहरु छुट्याइन्छ । बाँकी रहेको फोहरलाई अन्तिम बिसर्जनस्थलमा पठाइन्छ । यहाँ कम्पनीले बक्स कम्पोष्ट गरिरहेको छ । यो विधि फोहरबाट मल बनाउन धेरै प्रभावकारी देखिएको कम्पनी सञ्चालकहरु बताउँछन् ।

बक्स कम्पोष्टिङ विधि

बक्स कम्पोष्टका लागि तस्वीरमा देखाएँजस्तै गरी फोहरलाई क्रेटहरुमा राखिन्छ । खात लगाएर राख्न सकिने भएकोले यसका लागि धेरै जग्गा आवश्यक पैदैन त्यसैले कम्पोट बनाउन धेरै जग्गा नभएको काठमाडौं उपत्यका जस्तो क्षेत्रमा यो विधि प्रभावकारी हुने शाक्य बताउनुहुन्छ । त्यसैगरी यसलाई चलाउन पनि निकै सजिलो हुन्छ । कुनै बाकसमा राखिएको फोहर बिग्रियो भने त्यसको व्यवस्थापन पनि सजिलो भएको र फोहरलाई ओल्टाइ पल्टाई गर्न पनि सजिलो भएको कम्पनीको दावी छ । यसबाट उत्पादन हुने कम्पोट बजारमा बिक्री हुन्छ । त्यसको मूल्य ३५ रुपियाँ प्रतिकेजी छ, सरकारी सहुलियत पाएमा यो मूल्यलाई कम गर्न सकिन्छ जसले फोहरबाट मल उत्पादनलाई तीव्रता दिन सकेको अवस्थामा काठमाडौंको फोहर व्यवस्थापनको अहिलेको समस्यामा सजिलो समाधान निस्कन सक्छ ।

सगरमाथा क्षेत्रको फोहर व्यवस्थापन

फोहरबाट बनेका सामग्री

कम्पनीले सगरमाथा क्षेत्रमा निस्कने फोहर पनि सगरमाथा प्रदृष्ण नियन्त्रण समिति, खुम्बु पासाड ल्ह्यामु गाउपालिका तथा तारा र यति एयरसँग मिलेर सन् २०१७ देखि व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । यसको भगिनी संस्था हिमालयन म्यूजियम एण्ड स्टेनेवल पार्कले सगरमाथा नेक्स्ट (Sagarmatha Next) भन्ने अवधारणा अघि सारेको छ । यस अवधारणा अनुसार यो क्षेत्रको सुन्दरतालाई जोगाइराख फोहर जम्मा पारेर विभिन्न सजावटका सामग्रीहरु बनाउने र तिनलाई बेच्ने गरिन्छ । यस्ता फोहरका सामानहरु सगरमाथाको उपहारको रूपमा पाहुनाहरुले लैजान्छन् ।

उज्यालोतिर

मोवारे डिजाइन (Moware Design)

शिशाबाट बनेका सामग्री

फोहरको प्रसोधन र पुनःप्रयोगको गतिलो उदाहारण यो कम्पनीले पेश गरेको छ । सन् २०१३ देखिनै चलिरहेको यो भगिनी संस्थाले पनि प्लाष्टिक, यापर्स, शिशी बोत्तलबाट विभिन्न आकर्षक सामग्री निर्माण गर्छ । तिनलाई बिक्री गरिन्छ । यसका लागि होटल हायात परिसरमा वर्कसप रहेको छ ।

खासगरी पेय पदार्थका बोत्तलहरु रिसाइकल नेपालमा नहुने कारण तिनले पर्यावरणमा असर गरिरहेका छन् । यो अभियान अन्तर्गत यस्ता बोत्तललाई अपसाइकल गरी सामग्री निर्माण गरिन्छन् । ती उत्पादनहरु www.mowaredesign.com मा उपलब्ध छन् । यस्ता उत्पादनहरु तारे होटलहरुले पनि किन्ने गरेको कम्पनीले जानकारी दिएको छ ।

सरकारी सहयोगको आशा

कम्पनी सञ्चालकहरुको मूल्य आय ग्राहकबाट उठने रकम हो । बिक्रीयोग्य बस्तुबाट हुने आयबाट टिक्न सक्ने अवस्था छैन । यसका लागि यो कम्पनीले फोहर व्यवस्थापन सँग सम्बन्धित परामर्श सेवा पनि गर्ने र यसमार्फत आमदानी बढाउने गरेको छ । अतः फोहर व्यवस्थापनमा काम गर्ने कम्पनीलाई हेर्ने दृष्टिकोण र उनीहरूलाई दिइने सहुलियतमा विचार गर्नुपर्ने अवस्था देखिएको छ ।

धनकुटा, इटहरी र हेटौडाले सिकाएका पाठ

फोहरलाई समस्याको रूपमा मात्र नलिएर त्यसको समाधानमा दत्तचित्त भएर लाग्ने हो भने यसको सहज समाधान छ । यस्ता धेरै उदाहारणहरु नेपालका विभिन्न शहरहरुले देखाउन थालिसकेका छन् । तीब्र इच्छाशक्तिका अगाडि कृनैपनि समस्याहरुले विध्न बाधा पार्न सक्दैनन् । त्यसको ज्वलन्त उदाहारण धनकुटा नगरपालिकाले दिएको छ । धनकुटाले फोहर व्यवस्थापनमा आर्जन गरेको अनुभव बागमती नदी वरपरका समुदायका लागि पनि प्रेरणाको स्रोत बन्नसक्छ । यो तथ्यलाई दृष्टिगत गरी बागमती सुधार आयोजना थप आर्थिक लगानी अन्तर्गतको सामुदायिक नेतृत्व विकास मार्फत बागमतीको पर्यावरण सुधार कार्यक्रमले आयोजना क्षेत्रभित्रका नागरिक समाजका अगुवा र प्रतिनिधिहरुका लागि पाँच दिने स्थलगत अवलोकन भ्रमणको आयोजना गर्यो । यो अध्ययन टोलीले काठमाडौंदेखि धनकुटा पुरदा देखेका र अनुभूति गरेका विषय र सवालहरुलाई यस आलेखमा समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

धनकुटाको व्यवस्थापन मोडल

प्राकृतिक वैभवले सिंगारिएको पूर्वि पहाडी जिल्ला धनकुटालाई हिजोआज मानिसहरु एभोकाडोको राजधानी भन्ने गर्दछन् । काठमाडौंबाट यात्रा गरेको टोली बाटाका कठिनाइहरु छिचोल्दै भोलिपल्ट मध्यान्नमा धनकुटा बजार पुग्छ । धनकुटा नगरपालिकामा सार्वजनिक बिदा भएपनि नपा वातावरण शाखा प्रमुख उपेन्द्र खनाल सहभागीलाई स्वागत गर्न तैनाथ हुनुहुन्थ्यो । नगर उपप्रमुख भिमा देवी खनाल पनि सहभागीसँग सम्वादका लागि तम्तयार हुनुहुन्थ्यो । लामो यात्राले लखतरान भएका सहभागीलाई स्वागत गर्न उहाँहरु सहभागी बस्ने होटलमै पुग्नुभयो । परिचय त्यही सुरुभयो । भ्रमण दलका सहभागी सबैलाई धनकुटेली माया रुद्राक्षको मालाले उपप्रमुखले स्वागत गर्नुभयो । खासमा नगरमा फोहर कम गर्न र स्थानीय उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न नगरले अतिथिहरुको स्वागत गर्दा स्थानीय किसानका उत्पादनहरु प्रयोग गर्ने रहेछ । आयातीत खादा र मालाको साँटो स्थानीय उत्पादन प्रवर्द्धनको यो तरिका आफैमा अनुकरणीय रह्यो । मध्यान्ह खाना पछि उहाँहरुले सहभागीलाई फोहर व्यवस्थापन स्थलको अवलोकन गराउने हुनुभयो । स्वच्छ पहाडी शहरमा पैदलै सहभागीहरु नगरपालिकाबाट केही मिनेटको अन्तरालमै पुगिने फोहर व्यवस्थापन स्थल पुग्नुभयो । फोहर व्यवस्थापन स्थल हो कि, मालसामन उत्पादन गर्ने कम्पनी स्थल हो कि पार्क बाटिका स्थल हो, एकछिन त सबैजना ट्वाल्ल पर्ने रहेछ ।

धनकुटा बजारमा अहिले द६०० घरधुरी छन् । ती मध्ये ६०० घरका फोहर नगरपालिकाले

यो फोहर व्यवस्थापन स्थलमा ल्याउने गरेको छ । कुहिने फोहर घरघरमा नै वर्गीकरण हुन्छ जसमध्ये यहाँको ल्याण्डफिल साइटमा अत्यन्तै नगन्य मात्रामा (करिब ५ प्रतिशत) मात्रै आउँछ । बाँकी स्रोतमा नै कम्पोष्ट मल बनाउन व्यवस्थापन हुन्छ । वातावरण शाखा प्रमुख खनालका अनुसार यहाँ प्रतिदिन करिब १२ टन फोहर उत्पादन हुन्छ जसको आधा कुहिने प्रकृतिको फोहर रहन्छ । यस्तो फोहर जनावर (बंगुर)लाई खुवाउने, गड्यौले मल बनाउने, वीनमा मल बनाउने गरेर व्यवस्थापन हुन्छ । बाँकी रहेको फोहरमध्ये १५ प्रतिशत कागज हुन्छ । ३५ प्रतिशत हिस्सा शिशी बोत्तल, कपडा लगायत हुन्छन् । घरघरमा संकलन हुने फोहर नगरपालिकाले ल्याण्डफिल साइटमा पुच्चाउँछ । त्यहाँ यसबाट विक्रीयोग्य बस्तु छुट्याइन्छ । यस्ता सामानको विक्रीबाट वर्षेनी नगरको फोहर व्यवस्थापनमा सधाउने निजी क्षेत्रले ३० लाख जति आम्दानी गर्दछ । अब कामै नलाग्ने फोहर मात्र यहाँ अन्तिम बिसर्जन गरिन्छ । त्यसो गर्दा पनि यो ल्याण्डफिल साइटमा ५० फिट उचाई फोहरले भरिएको छ । यो ५० फीटको फोहरको पहाडमा दुर्गम्य हैन यहाँ सुगन्ध छ । फूल फुलेका छन् । फोटो खिच्नेको ओइरो छ । फोहर व्यवस्थापन अवलोकन भ्रमणमा आउनेहरु ओइरिएका छन् । उपेन्द्र भन्नुहुन्छ “यहाँ हेर्नकै लागि ३ जना त उपप्रधानमन्त्रीहरु आइसके । देशभरका ३०० भन्दा बढी पालिकाका प्रमुख तथा प्रतिनिधिहरुले यो ठाउँ हेरिसके ।” फोहर व्यवस्थापन स्थल हेर्न आउनेहरुलाई समय दिन नै भ्याइ नभ्याइ हुन थालेको उहाँको अनुभव छ ।

खाद्यान्न बोकेर आएका ट्रकले फोहरबाट रिकभर गरिएका सामग्री बोकेर फर्कन्छन् । यहाँ उत्पादन हुने फोहरबाट १६-१७ प्रकारका विक्रीयोग्य सामग्रीहरु छानेर विक्री हुन्छ । फोहरबाट यस्ता सामान छुट्याउने र विक्री गर्ने कार्य निजी क्षेत्रले गर्दछ जसले नगरलाई वर्षमा ५० हजार मात्रै तिरे पुग्छ । फोहरबाट विक्रीयोग्य बस्तु छुट्याउने, त्यसको व्यवस्थापन गर्ने कार्यमा १५ जना परिचालित छन् । यी सफाइकर्मी न्यूनतम पारिश्रमिक सुनिश्चित गरिएको छ । उनीहरुले व्यवसायजन्य स्वास्थ्य र सुरक्षा सम्बन्धी तालिम पाएका छन् । प्रत्येक महिना उनीहरुको स्वास्थ्य परीक्षणको व्यवस्था छ । उनीहरु यो कर्ममा खुसी छन् । नगर क्षेत्र सफा छ । सरसफाइ धनकुटाको सान बनेको छ । नगरबासीले गौरव गरेका छन् । फोहरले सिर्जना गर्ने रोग र महामारीको चिन्ता धनकुटाबासीका लागि छैन । गरे के हुदैन र भन्ने गतिलो पाठ फोहरको डंगुर देखेर हुर्किएका काठमाडौंबासीका लागि धनकुटा भ्रमणले सिकायो । धनकुटाबाट फर्कदा त्यहाँको उत्पादन धनकुटे बिस्कुट, एभोकाडो र किवीले सहभागीको मन तान्यो । शहरको पैसा यस्ता उत्पादनले गाउँमा पुच्चाउने रहेछ जुन चक्रीय अर्थव्यवस्थाको अभिन्न पक्ष हो । धनकुटाको साग, अकबरे खुर्सानी आदिले सहभागीको मन तान्यो । यहाँको सुन्दरता र हरियालीले गास्ने प्रेमको वर्णन गर्ने कठीन छ ।

फोहरको १३ मीटरको थुप्रोमा तयार पारिएको उद्यानमा फोटो खिचिएन भने धनकुटा पुगेको कुनै अर्थ छैन । भ्रमण दलका सदस्यहरुले पनि त्यही उद्यानमा सामुहिक तस्वीर

उज्ज्यालोतिर

खिचे । केही शौभाग्यशालीहरुले उपप्रमुखसँगै पाखिबासको यात्रा गरे र यौटा विशिष्ट अनुभव संगालेर तराई भरे । बाटोमा उनीहरुको मुखबाट निस्कियो धनकुटाले त यसरी उदाहरण बन्न सक्छ भने हाम्रो काठमाडौं मा त शिक्षित र सभ्य मानिसहरु छन् आर्थिक स्रोतको कमि छैन् अनि हामी किन फोहर व्यवस्थापन गर्न सक्दैनौं । अब कति दिन यस्तै देशका अरु ठाउँहरु हेदै हिड्ने ? के हामी काठमाडौलाई हेर्न लायक बनाउन सक्दैनौं त ? छलफलमा बगै पहाडी बाटो काटेको पत्ता पाइएन । इटहरी पो पुगिएछ । अब टोली लाग्यो इटहरी उपमहानगरपालिका तर्फ । टोलीलाई इटहरीको फोहर व्यवस्थापनको पनि अवलोकन गर्नुछ । त्यसका लागि त्यहाँका वातावरण अधिकृत पुष्प नारायण चौधरी तयार छन् ।

इटहरी फोहरबाट ग्याँस उत्पादनतिर

धनकुटाभन्दा इटहरी जनसंख्याको आधारमा ठूलो छ । समस्या पनि यहाँ धेरै थरिका छन् । यहाँ फोहर पनि दैनिक करिब ५० देखि ५५ टनसम्म उत्पादन हुन्छ । त्यसको व्यवस्थापनका लागि उपमहानगरपालिकाले निजी क्षेत्रसँग साझेदारी गरेको छ । वेष्ट एण्ड इन्भारोमेन्ट म्यानेजमेन्ट प्रालि (Waste and Environment Management Pvt. Ltd.) सँग २० वर्षे सम्झौता छ । यहाँको ल्याण्डफिल साइटमा कुहिने फोहरबाट बायोग्याँस उत्पादन गर्न थालिएको छ । फोहरबाट यसरी निकालिने ग्याँसलाई कम्प्रेस्ड नेचुरल ग्याँस (सीएनजी) भनिन्छ । ल्याण्डफिल साइट सम्म जाने बाटो, पानी र बत्तीका पूर्वाधारहरु उपमहानगरपालिकाले नै विकास गरेको छ भने निजी संस्थाले घरघरको फोहर संकलन गर्ने र त्यसको व्यवस्थापन र ग्याँस निकाल्ने कार्य गरिरहेको बताउँछन् सेवा प्रदायक संस्थाका प्रमुख मानध्वज मोत्तान । फोहर व्यवस्थापनका काम गर्ने निजी क्षेत्रलाई त्यसबाट प्रतिफल आउदैन । यो तथ्यलाई बुझेको नगरले यो कम्पनीलाई प्रतिमहिना ३ लाख सहयोग गर्दै । यो कम्पनीले फोहर व्यवस्थापन र ग्याँस उत्पादनका लागि करिब १३ करोड लगानी गरिसकेको छ । बायोग्याँस प्लान्टले करिब ८०० केजी प्रतिदिन फोहर खपत गर्न सक्छ । यद्यपि अहिले यसले करिब ३ सय केजी फोहर मात्रै पाएको छ । यसो हुनुमा अधिकांश कुहिने फोहर चौपायालाई खुवाउन लिगिने कारण कुहिने फोहर अभाव भएको हो । उत्पादन हुने ग्याँस वरपरका उद्योगीहरुले खपत गर्दैन् जसले आयातीत ग्याँसको लागि हुने खर्चमा केही कटौति गरेको छ ।

फोहर व्यवस्थापनको यो कार्य भर्खर विकासको चरणमा छन् । इटहरीको यो उदाहरण थप व्यवस्थित भएको अवस्थामा धनकुटाको अध्ययनपछि सहभागीले इटहरीको ग्याँस उत्पादन अवलोकन गर्न पाउनेछन् र चेतना र जागरणको अगुवाई पूर्वि नेपालले गर्ने छ ।

इटहरीको सन्देश बोकेर पश्चिमतिर लम्किएको टोलीले बाटोमा कोशीको चिसो हावा र

भरततालको स्पर्श गर्दै बर्दिबासमा रात व्यतीत गन्यो । त्यहाँबाट हेटौडा पुगेको टोलीले दिनभर हेटौडाको फोहर व्यवस्थापन कार्यको अवलोकन गन्यो ।

हेटौडाको स्यानिटरी पार्क

हेटौडा उपमहानगरपालिका काठमाडौंको तुलनामा निकै सानो र कम जनसंख्या भएको शहर हो तर यहाँको फोहोरमैला व्यवस्थापनले देशका अरु शहरहरूलाई सन्देश दिइरहेको छ । यहाँ दिनहुँजस्तो अरु ठाउँहरूबाट अध्ययनकर्ताहरु पुग्छन् उनीहरुको उदाहारण हेर्न । रंगमा आधारित वर्गीकरण र वारमा आधारित संकलन कार्यक्रम नै हेटौडाको फोहर संकलनको विशेषता हो जसअनुसार नगरक्षेत्रमा साताको पाँच दिन कुहिने फोहर संकलन हुन्छ भने बाँकी दुई दिन नकुहिने फोहर संकलन गरिन्छ ।

यस्तो फोहोर निजी प्रदायक क्लिन एन्ड ग्रिन सिटी सर्भिसेस प्रा.लि. (Clean and Green City Services Pvt. Ltd.) ले उठाउँछ । हरेक टोलका टोल सुधार समितिले आफ्नो टोलका उपभोक्ताबाट फोहर सेवा शुल्क संकलन गर्छ र यो संस्थालाई उपलब्ध गराउँछ । संस्थाले टोलटोलबाट फोहर संकलन गरी ट्रान्सफर स्टेशनमा पुऱ्याउँछ । त्यहाँ पनि दोस्रो चरणको वर्गीकरणका लागि उपमहानगरपालिकाले आफ्नै खालको मौलिकता देखाएको छ ।

त्यहाँ स्थापना गरिएको कन्भेटर जोनमा फोहोर एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पठाइन्छ जुन प्रकृयामा फोहोरमैला कर्मचारीहरुले फोहोरलाई थप छुट्याउने कार्य गर्दछन् । कुहिने फोहोर जित मल बनाउन प्रयोग हुन्छ । बिक्री नहुने फोहोर मात्रै स्यानिटरी पार्कमा लिगिन्छ ।

फोहोर भन्नेवितकै सर्वसाधारणको नकारात्मक धारणालाई परिवर्तन ल्याउन फोहोर थुपार्ने ठाउँलाई हेटौडाले स्यानिटरी पार्क भनेको छ जुन आफैमा अनुकरणीय छ । कुनैबेला यही फोहोर उठाउन ७५ जना कर्मचारी चाहिन्थ्यो । तर, अहिले २० जनाबाटै शहर सफा गरेका छौं भन्ने कुरालाई गर्वका साथ हेटौडाले उठाउने गरेको छ । त्यहाँको ल्याल्डफिल साइटमा न गन्ध छ न कुनै भन्फट, न त स्थानीयबासीको अवरोध । यी उदाहारणबाट काठमाडौले पनि सिक्ने कि ?

उज्यालोतिर

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- GoN/NTNC (2009). *Bagmati Action Plan (2009-2014)*. Kathmandu, Nepal
- CBS (2023). *National Population and Housing Census 2021 (National Report)*. Kathmandu, Nepal
- Upddhaya, M. Hijoko Bagmati Aaudaina Farkera. www.setopati.com/opinion/280530
- NEPSEMYAK Bulletin (2079-80). Lalitpur, Nepal.
- Pathak, D. (2023). *Study on Impact of Household Compost Bin*. River Environment Improvement through Community Leadership Development/Bagmati River Basin Improvement Project (BRBIP), Kathmandu Nepal
- Ionkova, Kremena M. et. All. (2023). *Behavior Change in Solid Waste Management - A Compendium of Cases (English)*. eMBeD Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099091423124016666/P1773440302811082084c8056db86923f14>
- Home | Blue Waste 2 Value (bw2v.com) visited on 10th October, 2023
- mowaredesign | mountain waste repurpose visited on 12th October, 2023
- Interview with following individuals on different dates:
 - Sarab Kumar Maharjan
 - Gyan Kumar Bajhracharya
 - Ronish Shakya
 - Teeka Dahal
 - Arpan Acharya

